

KOMPLEX ČEŠOV (OKR. JIČÍN) – FENOMÉN V ČESKÉ ARCHEOLOGII?

Vladimír Čtverák – Eva Ulrychová

Navštívíš-li ohromné násypy u Kopidlna a zeptáš-li se lidí v jejich sousedství bydlících co vědí o tom pradávném ohražení, uslyšíš: „To jsou staročeské šance, a to když Žižka bojoval.“

(Alois Jirásek 1894: Staré pověsti české převzato Sklenář 1999, 139).

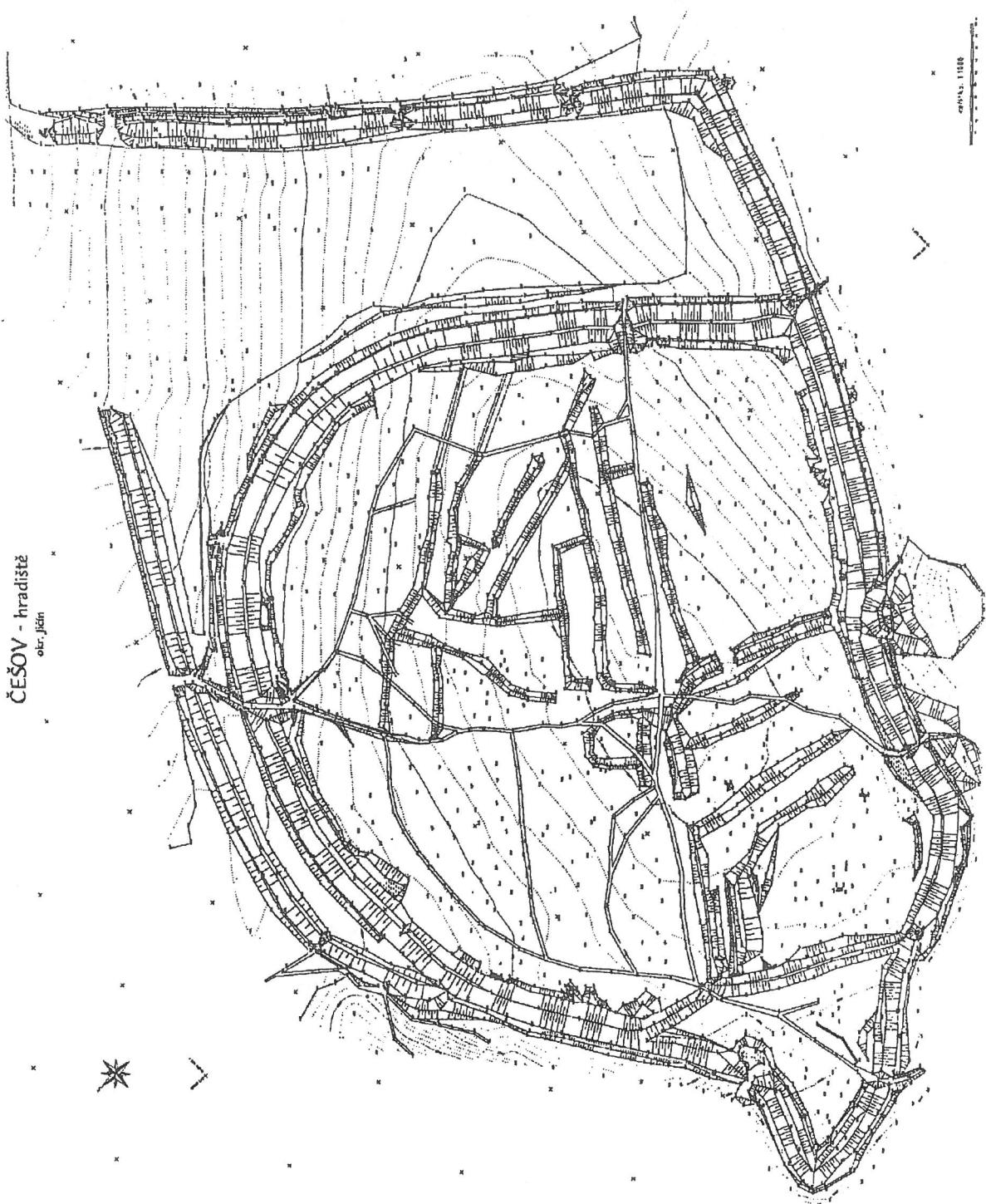
ÚVOD

Podnětem k napsání následujících řádků bylo první komplexní zaměření areálu češovských valů vyhotovené v roce 1995 a na něj nepřímo navazující geodetická dokumentace dalších dvou typů nemovitých památek v jeho blízkosti. Hradiště mapoval odborný pracovník Muzea východních Čech PhDr. Jiří Kalferst. Geodetický obsah a vyhotovení díla je prací tehdejší měřičské skupiny a pracovníků archeologického oddělení Památkového ústavu Pardubice (*obr. 1*).

Skupina různorodých, víceméně viditelných archeologických nemovitých památek, rozložená v relativně malém území, je tvořena strukturou známou pod názvem Češovské valy nebo hradiště Češov, skupinami mohyl ve třech polohách a dvěma vyvýšenými, obdélnými, částečně porušenými násypy. Na první pohled je patrný výrazný pokrok v dokumentaci hradiště oproti dokumentacím starším (*obr. 3–5*). Výrazně odlišná je situace v případě zobrazení mohylových pohřebišť a známých náspů, které nebyly dosud dokumentovány vůbec, případně jsou známy jen schematické plánky (*obr. 3; 6*). Z celkové situace a vzájemných prostorových vztahů je zřejmé, že se jedná o několik zcela odlišných staveb, provedených v širokém časovém rozpětí. Jaké tedy byly přírodní i jiné podmínky pro vznik jednotlivých částí komplexu, včetně hradiště navrženého na zapsání mezi národní kulturní památky (*Ulrychová 1997a*).

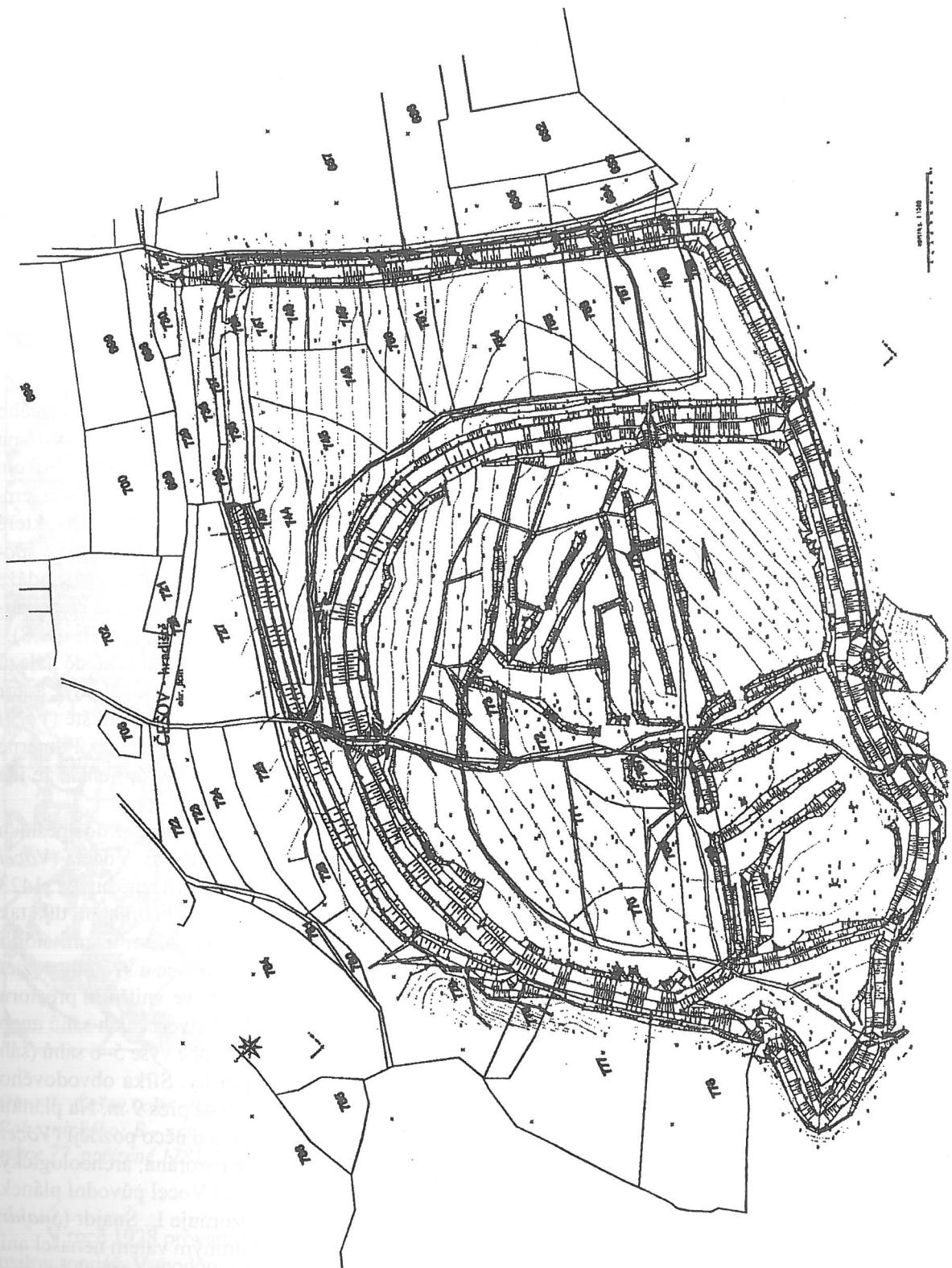
PŘÍRODNÍ PODMÍNKY

Území, na němž jsou stavby umístěny, je vrcholovou partií. Její nejvyšší část se nachází ve vnitřním prostoru češovských valů, kde dosahuje nadmořské výšky 320 m. Přilehlé severní, východní a jižní části jsou mírně svažité. Jde o druhou nejvýznačnější polohu v rámci (Holý vrch severně od něho 323 m n.m.) geomorfologického okrsku Češovský hřbet (známý též jako Češovská tabule), který je výrazným plochým svědeckým hřbetem vypreparovaným z jílovců koniaku. Je krytý vátinami, říčními štěrký a písky staropleistocenní terasy Cidliny. Nachází se v ploché pahorkatině Cidlinské tabule vymodelované slabou erozně akumulační říční a eolitickou činností ve slínovcích a jílovcích svrchního turonu až koniaku. Tabule je součástí teplé severozápadní oblasti Východolabské tabule a tvoří rozvodí mezi povodím Cidliny a Mrliny. Půdní pokryv okolí je tvořen černozeměmi a hnědozeměmi, hlinitými a jílovitohlinitými půdami. Podle nynějších zemědělských kritérií se jedná o velmi produktivní zemědělskou oblast. Současně klimatické charakteristiky, z nichž by bylo možné vycházet při budoucích odhadech stavebních aktivit, udávají roční teplotní průměr 8–9° C; srážkový úhrn se pohybuje mezi 550–650 mm. V případě průměrů jde sice o výsledky krátkodobého pozorování všech teplých oblastí na území republiky a místní

Obr. 1. Češov, okr. Jičín. Detailní plán vyhotovený Památkovým ústavem Pardubice v roce 1995. Originál pořízený v měřítku 1:1000.

klimatické podmínky jsou, vzhledem k dalším ovlivňujícím faktorům, odlišné, přesto je však pro orientaci potřebné uvést i další údaje. Počet dnů s průměrnou teplotou 10° C a více se pohybuje mezi 210–230; dnů mrazových, včetně ledových, je udáváno 130–150; sněhová pokryvka leží mezi 40–50 dnů (Demek 1987; Nováková 1991). Značná část plochy a celé okolí je poměrně vlhké, nepropustné vrstvy vystupují vysoko pod povrch. Zůstává otázkou, zda jde o přirozený erozní jev snesení pokryvných vrstev a sedimentů až

Obr. 2. Češov, okr. Jičín. Parcelace v areálu hradiště a v jeho bezprostředním okolí.

téměř na podloží, nebo zda je stávající situace důsledkem lidské činnosti v souvislosti s přemístěním značných objemů zeminy. V bezprostředním a širším okolí sledovaného území byly fluviální a eolitické sedimenty těženy. Řada drobných pískoven se nalézá na jižních a jihozápadních svazích pod hradištěm. Cihelna v Kozojedech využívala poměrně rozsáhlou sprášovou návěj jihozápadně od hradiště. Její těžba byla jedním z prvků, pro který zanikla třetí uměle vyvýšená plošina.

Východní část komplexu je odvodňována řadou drobných bezejmenných levobřežních přítoků Cidliny. Z jižní části sbírá vodu Stříble (tok V. řádu, číslo hydrologického pořadí 1-04-05-049 – *Vlček 1984*) pramenící severně od Slavhostic. Západní části hradiště odvodňuje řada drobných potůčků, které jsou přítoky Stříble. Celý Češovský hřbet je nyní pokryt dubohabrovým lesem s dalšími skupinami listnatých a jehličnatých stromů.

Z archeologického hlediska je asi nejzajímavější půdní pokryv na ploše hradiště, v jeho bezprostředním a širším okolí. Z prostoru pole uvnitř hradiště je doložena illimerizovaná černozem na spraší, která se táhne východním směrem před vnější opevnění. Pokryv v prostoru jižně od obdélníkových útvarů je tvořen hnědozemí, včetně jejich slabě oglejených forem, situovanou na spraší.

PŘEHLED HISTORIE TERÉNNÍCH AKTIVIT A VĚDECKÝCH INTERPRETACÍ

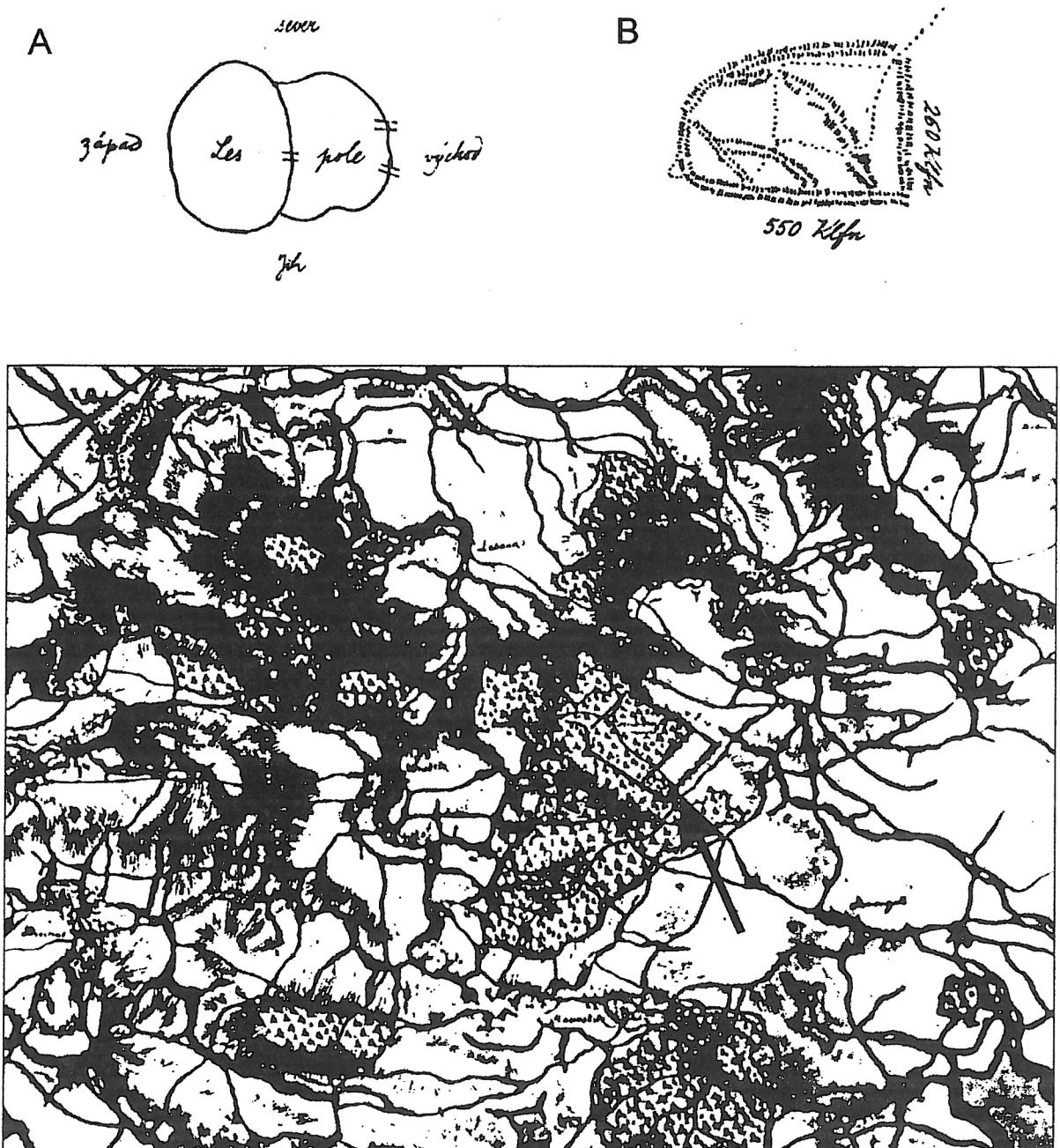
Hradiště

Patrně nejstarší zprávou o hradišti jako „velkém ležení Táboritů“ je vyplněný dotazník Kopidlanského panství (*Sklenář 1999*, 140–141). Objevitelem a patrně i prvním průzkumníkem fortifikačního systému byl F. A. Vacek, děkan z Kopidlna. Jeho aktivita podnítila návštěvy hradiště hrabětem Ervínem Šlikem z Kopidlna. Ten zde byl v roce 1824 spolu se setníkem von Mayernem a s nadporučíkem von Andolissem-Antoničem, který vyměřoval. Od děkana Vacka pravděpodobně přišel podnět k zaměření lokality, které provedl před rokem 1826 G. Walser, zahradník hraběte Šlika. Vacek podal zprávu Královské české společnosti nauk a Walserův plán měl ve svém vlastnictví. Hrabě Šlik a děkan Vacek provedli první sondáže nejpozději v roce 1831 (*Sklenář 1992*, 44–45). První archeologické schematické plánky, které se dochovaly, pocházejí od Kaliny z Jäthensteina a Petery Rohoznického (*Sklenář 1992*, 44–45, tab. II; obr. 3).

O kulturním zařazení lokality, uvedené do odborné literatury poměrně záhy, byla na základě nálezů nebo analogií vyslovena řada názorů. Byla považována za avarsý hrink (*Palacký 1845*), i když autor o lokalitě přímo nemluví, slovanské hradiště (*Brantl 1841* – podle *Sklenář 1992*), keltské hradiště (*Vocel 1865*). Obecně bylo v té době považováno za největší a nejpozoruhodnější hradiště v Čechách. Poměrně brzy se také stalo předmětem mnoha diskusí. Již v roce 1855 je odmítнутa Palackého myšlenka, že jde o avarsý hrink (*Maloch 1855*).

Jedním z nejstarších popisů a zároveň interpretací útvaru, z něhož vycházela a vlastně až do dnešních dnů vychází řada dalších nebo jen rozšiřujících sdělení, je téměř 140 let stará práce J. E. Vocela (*Vocel 1865*, 261–262). Zcela odmítá hypotézu o vybudování valů husity s poukazem, že po vítězné bitvě r. 1423 na Gothardu u Hořic Žižka krajinu bez překážek plenil a „tudíž příčiny žádné neměl k podniknutí díla tak rozsáhlého“. Na jiném místě práce odmítá také jejich stavbu v období, kdy na našem území sídlili Markomané. Zcela nevylučuje staroslovanský původ hradiště, ale způsobem fortifikace a svou dispozicí mají podle něho ráz keltických ohrad. V práci je uvedena i zajímavá zmínka, že ve vnitřním prostoru hradiště stálý duby staré okolo 300 let. Plochu uvnitř opevnění udává na 100 284 čtverečních sáhů aneb na téměř 63 jitru (katastrální jitro = $5755 \text{ m}^2 = 36,26 \text{ ha}$). Valy dosahovaly v jeho době výše 5–6 sáhů (sáh = 1,8 m) tj. 9–10,8 m. Nevíme ovšem zda jde o údaj naměřený z vnitřní plochy. Šířka obvodového příkopu je udávána od 26 stop (stopa 0,3 m) až po více než 30 stop tj. od 7,8 m až přes 9 m. Na plánu (*obr. 4*) je patrný ještě celý průběh vnějšího severního opevnění. Tentýž autor, jen o něco později (*Vocel 1867*, 603), uvádí Frostovo sdělení, že část ohrady v délce asi 80 sáhů byla již rozorána; archeologický sbor vzal sdělení s politováním na vědomí. Přesto však v souborné práci ponechal Vocel původní plánek (*Vocel 1868*, 115–118, obr. 59). Na ne zcela spolehlivý (?) Vocelův plán upozorňuje L. Šnajdr (*Šnajdr 1881*), který sám lokalitu poprvé navštívil v roce 1877. Na poli mezi prvním a druhým valem nenašel ani stopu po kulturní vrstvě. Následujícího roku (1878) byl vysekáván podrost v jihozápadní části a káceny starší duby. Na vnitřních bocích valů a blízko nich pozoroval Šnajdr vrstvu popelnaté země s četnou keramikou. Ještě později byla část lesa, právě uprostřed hradiště, proměněna v políčko, kde byly nasázeny Brambory. Sběrem byla odtud získána keramika a brousek. Starší terénní aktivity, informace a hodnocení shrnul K. Sklenář (*Sklenář 1992*, 44–45); tam lze nalézt i několik odkazů na mladší literaturu.

Vocelův popis převzal ve zkratce J. L. Příč (*Příč 1909*, 231–232, 369, plánek 265 načrtl a fotografie 267–270 pořídil A. Stocký). Na jeho popud byla provedena sondáž ve slabě vyvýšené poloze, „tuším na hradě řečené“. Získána byla hradiště keramika, čímž se podle autora podařilo zcela vyvrátit domněnku, že se jedná o avarsý hrink.

Obr. 3. Češov, okr. Jičín. Nejstarší zobrazení komunikací a vstupů v areálu hradiště. A – schéma Petery Rohoznického; B – schéma Kaliny z Jäthensteinu (obojí Sklenář 1992). Dole: výřez z 1. vojenského mapování – sekce 77, pořízené 1781. Hradiště označeno šipkou.

V roce 1928 provedl E. Gebauer (*Waldhauser 1971, 9–10; 1996, 91–93*) na koruně češovských valů malou sondáž. Vyhodnocení jeho nálezů, uložených v libereckém muzeu, spolu s průzkumem provedeným 6. 6. 1970, publikovali J. Waldhauser a V. Weber (*Waldhauser – Weber 1973*). Povrchový průzkum a sběry provedl v roce 1953 A. Beneš, v roce 1956 J. Palef (*Profantová 1999, 620*) a v roce 1960 J. Sokol, který nalezl keramiku na povrchu valů a na polích v jejich bezprostřední blízkosti (*Sakař 1960; Justová 1968, 29–30*). Dlouhodobý průzkum a sběry v celé ploše hradiště prováděl v letech 1960–1970 V. Moucha (*Moucha 1998, 37*). Na SZ okraji opevněného areálu, na ploše mezi vnější – 1. fortifikační linií a obloukovou – 2. fortifikační linií, nalezl keramiku z období pravěku, LT C a raného středověku (RS2/3). Přitom na ploše A (pole) nenalezl nic. Další sběry provedl na poli východně od vnější – 1. fortifikační linie (*Moucha 1996*). Na povrchu naoraných objektů v předhradí provedl V. Vokolek v roce 1968

(*Vokolek* 1969, 24) sběr keramiky lidu popelnicových polí a hradištního období. Na parc. č. 729 (plocha A – uvedeno jako předhradí, *Sigl* 1975, 30) byly získány zlomky keramiky z období popelnicových polí, raného středověku a středověku. Na východní straně předhradí byl proveden v roce 1978 sběr po orbě (*Waldhauser – Holodňák – Salač* 1982, 21). Získáno bylo několik zlomků keramiky z období popelnicových polí, laténu a střední doby hradištní. V červnu 1981 byly M. Slabinou (*Slabina* 1984, 21), kterému tímto autoři děkují za upřesnění místa nalezu, sebrány na povrchu klešťovitého zakončení severního křídla východní brány hlavního pásu opevnění středohradištní střepy. J. Sigl v roce 1983 (*Sigl* 1983) popisuje situaci zachycenou v délce 30 m při zřícení valu na rozhraní parc. č. 775 a 207/1 (parc. č. 207/1 je již na k. ú. Slavhostice; přehled parcelních čísel na ploše hradiště – obr. 2). V destruovaném úseku jižního valu byly nalezeny zlomky keramiky z 9. století a slezskoplatěnické střepy. Na parc. č. 729 byl v roce 1983 opakován proveden terénní průzkum (*Kalferst, Vokolek*), při němž byla opět nalezena keramika slezskoplatěnická, hradištní a středověká (*Sigl* 1985, 24). Na parc. č. 775 sbíral v roce 1991 středohradištní keramiku P. Kracík (*Kalferst – Sigl – Vokolek* 1994, 3). Povrchové sběry P. Jenče z roku 1992 pocházejí z obvodového valu při severozápadním a především jižním, novodobém průkopu valem. Další autorovy sběry pocházejí z jižní části polohy s traťovým názvem „V hradištích“ (*Filipova plocha A – Jenč* 1992; 1995, 60). Před rokem 1993 sbíral ve valech mladoténskou keramiku P. Kořínek. Nálezy z parc. č. 773 vyhledané detektorem kovů uvádí E. Ulrychová (*Ulrychová* 1998a, 38). Organizovanou skupinu s detektory, její aktivitu a nálezy zlaté keltské mince a 18 náramků na místě „u vody“ popisuje J. Waldhauser (*Waldhauser* 1998; 2000 – zde publikovaný odkaz na vlastní literaturu je chybný). Nález nákončí (*Profantová* 1999, 614–615) pochází z povrchu (?) poblíž brány v severní obvodové fortifikaci. Patrně posledním sběrem známým z literatury je aktivita ing. Wasserbauera z roku 1997 (*Profantová* 1999, 623, 626). Jeho sběry, podle sdělení J. Waldhausera (červen 2001), pocházejí jak ze zoraného pole uvnitř hradiště tak i z dalších míst ohrazené plochy. Zatím poslední sběr provedli 17. 9. 2001 P. Kracík a M. Kučařík. Přinesl další doklady výskytu středohradištní (20 zlomků) a počátku mladohradištní (? – 1 zlomek) keramiky na severním, severozápadním a západním povrchu obloukovitého obvodu 2. linie valů a západním výběžku. Středohradištní keramiku nalezli také v ploše za jižním křídlem východní brány. Soubor je uložen v M Jičín pod evid. č. 20/2001.

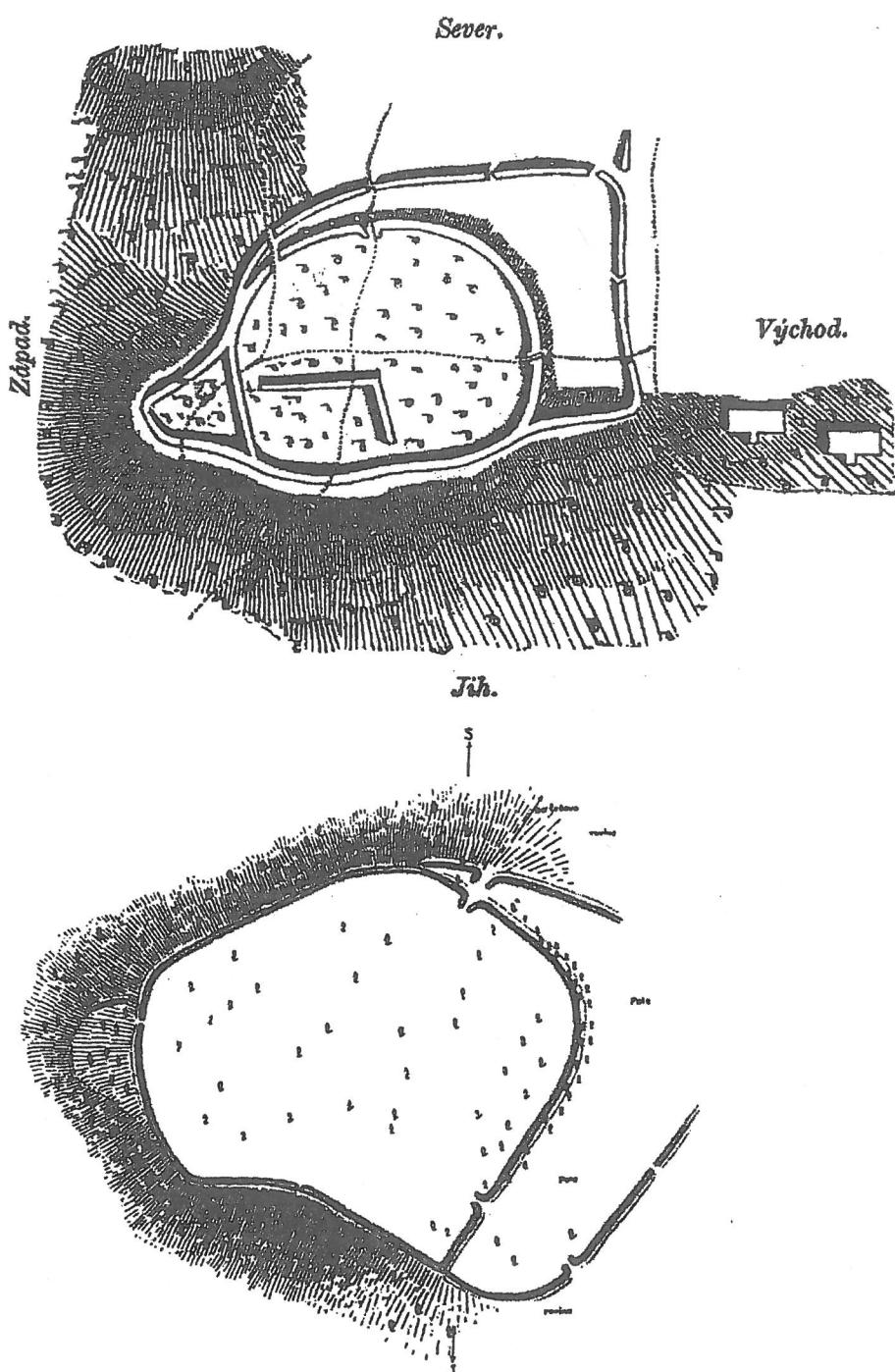
Lokalizaci některých míst sběrů a drobných výzkumů známých z popisů nebo ústních informací jsme doplnili do Filipova plánu opevnění (obr. 7), který byl dosud používán pro přehled rozmištění nálezů z Češova. Mapové koordináty z informací P. Jenče (*Jenč* 1995), který naštěstí uvádí traťový název, a J. Waldhausera (*Waldhauser* 2000), udávající celý vnější obvod hradiště, jsou pro lokalizaci nepoužitelné.

Lokalizovatelné sběry a sondáže na hradišti Češov

Plocha – část	S	V	J	Z	Sběr, sondáž, zpráva
Před vnějším pravoúhlým opevněním	x	x			<i>Waldhauser</i> 1970; <i>Sigl</i> 1975, 1985; <i>Moucha</i> 1996
Vnější pravoúhlé opevnění – linie 1					
Plocha A – pole a plocha mezi první a druhou fortifikační linií	x	x	x		<i>Justová</i> 1968; <i>Vokolek</i> 1969; <i>Jenč</i> 1992; <i>Waldhauser – Holodňák – Salač</i> 1982; <i>Moucha</i> 1996, <i>Wasserbauer</i> 1997
Obloukové obvodové opevnění – linie 2	x	x	x	x	<i>Šnajdr</i> 1891; <i>Gebauer</i> 1928; <i>Justová</i> 1968; <i>Sigl</i> 1983; <i>Slabina</i> 1984; <i>Jenč</i> 1992; <i>Profantová</i> 1999; <i>Kracík – Kučařík</i> 2001
Plocha B – mezi druhou a třetí fortifikační linií		x		x	<i>Šnajdr</i> 1891; <i>Ulrychová</i> 1998; <i>Kracík – Kučařík</i> 2001
Vnitřní opevnění – linie 3					
Plocha D – „Na hradě“	x	x	x	x	<i>Šnajdr</i> 1891; <i>Píč</i> 1909, <i>Kracík</i> 1991
Plocha C – „Prasečí rynek“ .					

Datování

Plocha – část	Datování
Před vnějším pravoúhlým opevněním	Latén
Vnější pravoúhlé opevnění – linie 1	
Plocha A – pole a plocha mezi 1. a 2. fortifikační linií	Popelnicová pole, latén, raný středověk, středověk
Oválné obvodové opevnění – linie 2	Popelnicová pole, latén, raný středověk, středověk
Plocha B – mezi druhou a třetí fortifikační linií	Popelnicová pole, latén, raný středověk, středověk
Vnitřní obloukové opevnění – linie 3	
Plocha D – „Na hradě“	Raný středověk
Plocha C – „Prasečí rynek“	

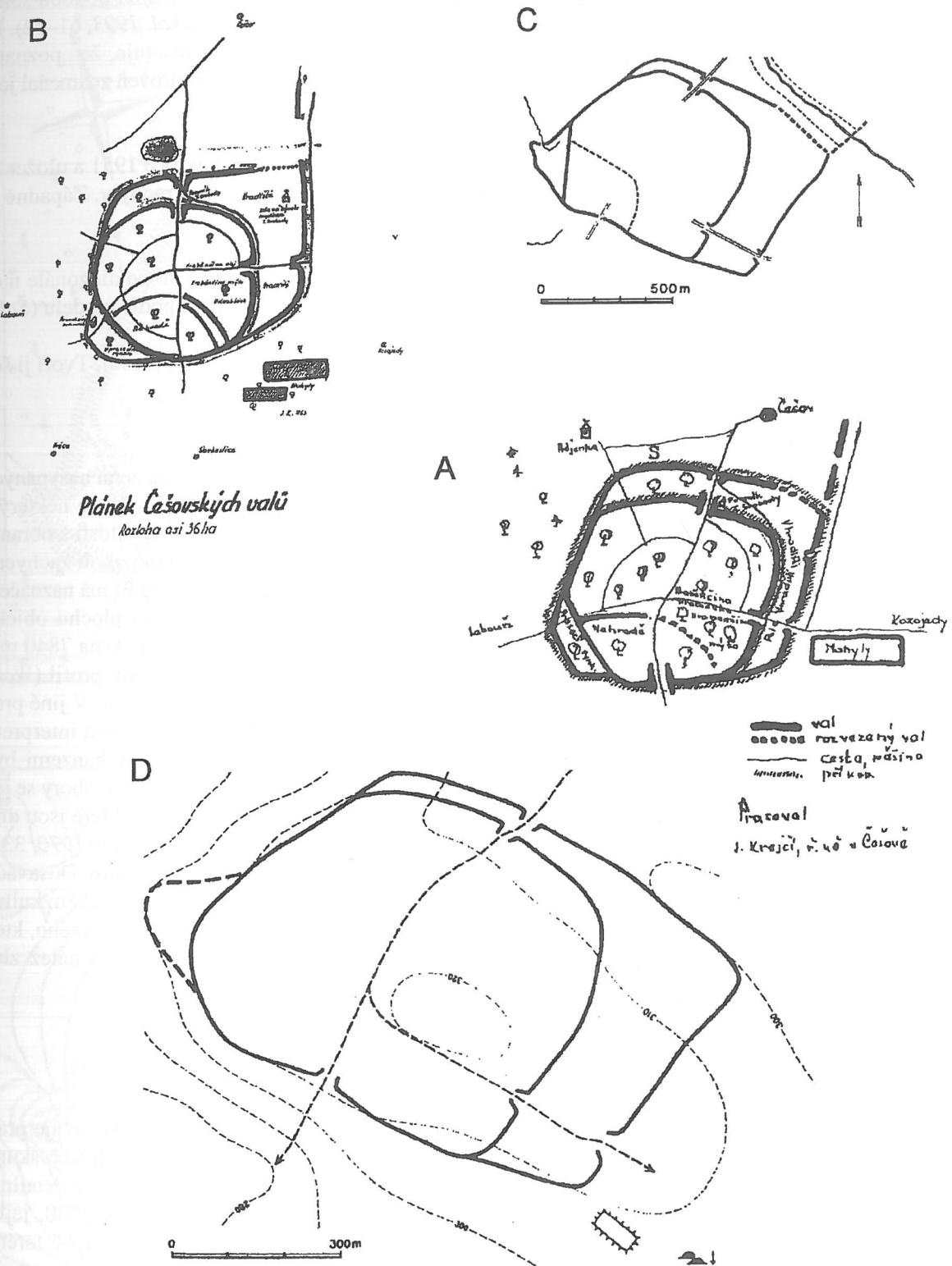
Obr. 4. Češov, okr. Jičín. Nahoře: kritizovaný Vojcelův plánek (1865) zachycující dosud neporušenou severovýchodní část 1. linie opevnění a jako první také obdélné plošiny. Dole: plánek provedený ing. A. Stockým pro J. L. Píče (Píč 1909).

Z vědeckých konstatování a interpretací, pocházejících z období po druhé světové válce, stojí za povšimnutí postřeh J. Filipa (*Filip 1948*, 332), že „Češov na Jičínsku svým uspořádáním vzbuzuje bezděky dojem rozsáhlého tábora. Zlomky keramiky nalézané ve hmotě valů jsou středohradištního stáří a teprve soustavný výzkum může rozhodnouti, zda hradiště není ještě starší“. Jím publikovaný plánek hradiště je dosud používaný při lokalizaci nálezů nebo situací z komplexu i jeho blízkého okolí. R. Turek si velmi správně povšiml, že opevněné obdélné předhradí s téměř pravoúhle lomeným opevněním je přihrazeno k eliptickému „vnitřnímu“ hradišti (*Turek 1952*, 5). J. Sláma v katalogu slovanských hradišť v Čechách (*Sláma 1986*, 66) charakterizuje nejvýstižněji celý opevněný areál s jeho jednotlivými částmi. Uvádí odtud nálezy keramiky z období mladého halštatu, laténu, doby římské a slovanského období. O příkopech češovského opevnění byla vznesena domněnka, že snad byly naplněny vodou (*Krejčí 1941*); dále se uvádí, že valy naposledy sloužily jako úkryt obyvatelstvu ze širokého okolí během prusko-rakouské války v roce 1866 (*Krejčí 1941; Sklenář 1993*, 61–62). J. Waldhauser oprášil Vocelovu teorii keltského hradiště (*Waldhauser 1970*). Na jiném místě stručně shrnul přehled dosavadních představ a vyslovil názor o možnosti keltského opevnění a existenci keltského oppida (LT C–D1) v místech pozdějšího slovanského hradiště (*Waldhauser 1992*). V jiné práci (*Waldhauser 1997*, 24, pozn. 5) uvádí, že „z referátu V. Vokolka na sympoziu Károv 1983 vyplynulo datování valů češovské fortifikace do slovanského období. Hypotéza o keltském a následném slovanském osídlení hradiště Češov a dvou zatím nedatovaných čtyřúhelníkových plošin by však, podle něho, zasloužila korekce až tehdy, dojde-li k úplnému průkopu valem, nikoli tedy k sondáži v horních partiích valu, jak tomu bylo při záchranném výzkumu V. Vokolka“ (srovnej *Motyková 1984*, 91–92). V Pravěkých dějinách Čech (*Pleiner – Rybová 1978*) je autory jednotlivých kapitol nebo jejich částí uváděno hned několik názorů na vývoj a interpretaci stáří Češova: V. Vokolek (s. 516) zmiňuje řadu východočeských slovanských hradišť (Češov, Ostroměř nebo Hradištko u Žeretic), v jejichž obvodu byly nalezeny slezskoplatěnické střepy. Bez výzkumu zůstává otázkou zda Slované využili a upravili starou fortifikaci nebo jde o jimi zbudované opevnění. V pasážích věnovaných Keltům je Češov zařazen mezi schematické plánky keltských oppid (s. 612–613) v Čechách. R. Pleiner (s. 619) konstatuje, že „v poslední době se jako o oppidu uvažuje také o východočeském Češově, kde je sice slovanské osídlení, ale kde jsou nápadně typické klešťovité brány. Mimoto odtud pocházejí zlaté keltské mince. Zatím ovšem chybí důkazy o tom, že by skutečně šlo o keltské oppidum, neboť výzkum tam proveden nebyl“. S tím se na jiném místě ztotožňuje L. Jansová (s. 660). K možnosti existence oppida konstatuje M. Šolle, že výzkum keltských oppid se velmi rozvinul, kromě výzkumu polohy Češova, kde se omezil na povrchový průzkum a některé hypotetické závěry (*Šolle 1984*, 26–27). Většinu dosavadních názorů na stáří a význam češovské fortifikace pro archeologické bádání shrnul naposledy J. Waldhauser (*Waldhauser 1996*, 91). Do literatury uvedená práce *J. Waldhausera (1997b)* se – podle sdělení autora z června 2001 – připravuje. Zřejmý posun v bádání o laténském období Češova je patrný v nejnověji vydané práci (*Drda – Rybová 1998*, 134), kde o něm není ani zmínka, včetně vypuštění schematu hradiště z plánu jinak víceméně převzatého z tabulky opevnění českých oppid v Pravěkých dějinách Čech (*Pleiner – Rybová 1978*). M. Lutovský (*Lutovský 1997*, 111) se domnívá, že tak mohutné hradiště bylo budováno po generace. N. Profantová uvádí rozlohu 40 ha podle zaměření z roku 1995 a konstatuje, že jde o dvojdílné a snad dokonce největší slovanské hradiště v Čechách. Rozlišuje nejméně dvě fáze osídlení a existence hradiště. Podle nálezu importovaného nákončí usuzuje na nadregionální význam hradiště, o němž se již ostatně v literatuře na základě monumentálních rozměrů a jeho polohy uvažovalo. Zánik hradiště, odhadovaný někdy na počátek 10. století, souvisí se změnou mocenské struktury (*Profantová 1999*, 627–628).

Pomineme-li názory badatelů předchozích generací, domnívá se většina současných specialistů na období, kdy byla budována hradiště, že češovské hradiště patří „také“ do jimi sledované epochy. V. Vokolek (1993, 62) konstatuje již dříve pozorovaný jev, že některá hradiště období H B, v úvahu přichází i Češov, se skrývají pod slovanským opevněním, protože Slované rádi využívali při stavbě svých opevnění starých valových náspů hradišť popelnicových polí.

Mohyly

Na všech dostupných pláncích a ve všech vyjádřeních k Češovu je jen minimálně zmínek o několika mohylách (*Turek 1957*). Povrchový průzkum mohyl J od hradiště provedli v roce 1978 pracovníci Muzea východních Čech v Hradci Králové (*Sigl – Vokolek 1979*). Konstatovali recentní narušení jedné mohyly. V roce 1978 (*Waldhauser – Holodňák – Salač 1982*, 21) byla uskutečněna rekognoskace mohyl východně

Obr. 5. Češov, okr. Jičín. A – nákres s místními názvy přiložený k dotazníkové akci 1941 (Krejčí 1941); B – plánek z muzea v Kopidlne (podepsáno J. K. 1963); C – ze schémat českých oppid (Pleiner – Rybová 1978); D – patrně nejmladší vyobrazení tvaru hradiště (Šolle 1984).

od hradiště s konstatováním, že v nejlépe zachované mohyle byl proveden vkop, mající podobu sondy o délce asi 7 m. Na jiném místě je lakonicky konstatován jejich výzkum (*Sklenář a kol.* 1993, 61–62). Do spojitosti s hradištěm je uvádí N. Profantová (*Profantová* 1999, 628), když konstataje, že „poznatky o tomto významném centru by mohly doplnit menší výzkum na mohylníku, jenž by zároveň znamenal jeho definitivní chronologické a kulturní zařazení“.

Poloha I

Na modelu hradiště a jeho okolí, zhotoveném Františkem Šaldou podle situace v roce 1951 a uloženém v Okresním muzeu v Jičíně (inv. č. 1708), jsou východně od cesty zachyceny dvě moholy. Západně od nich je vymodelována další mohyla.

Poloha II

Skupina 1. Je na výše uvedeném modelu představována dvěma mohylami umístěnými po diagonále mezi obdélné násypy 2 a 3. Obdobně je zachycena na plánu (srovnej obr. 6) vytvořeném podle modelu (Šalda 1960, za str. 112) a přetištěném se špatnou citací (*Waldhauser* 1992, 554).

Skupina 2. Je na výše uvedených pláncích umístěna jižně, respektive jihozápadně od plošin. Tvoří ji šest mohyl uspořádaných do dvou neúplných řad.

Obdélné násypy

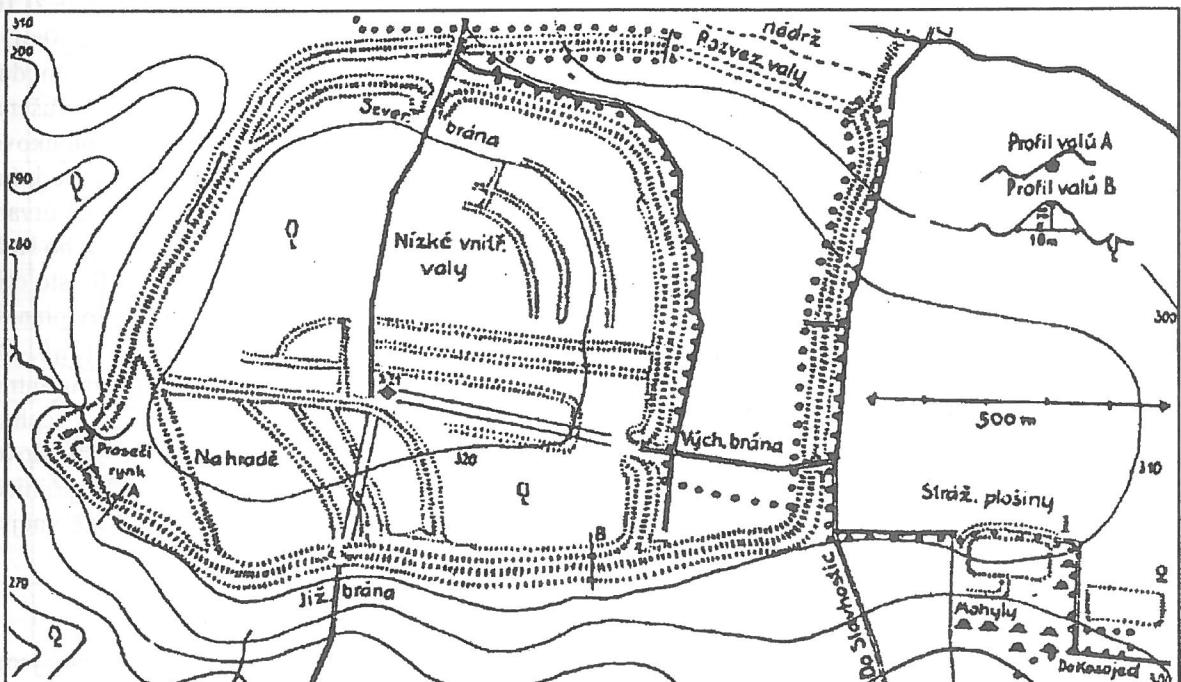
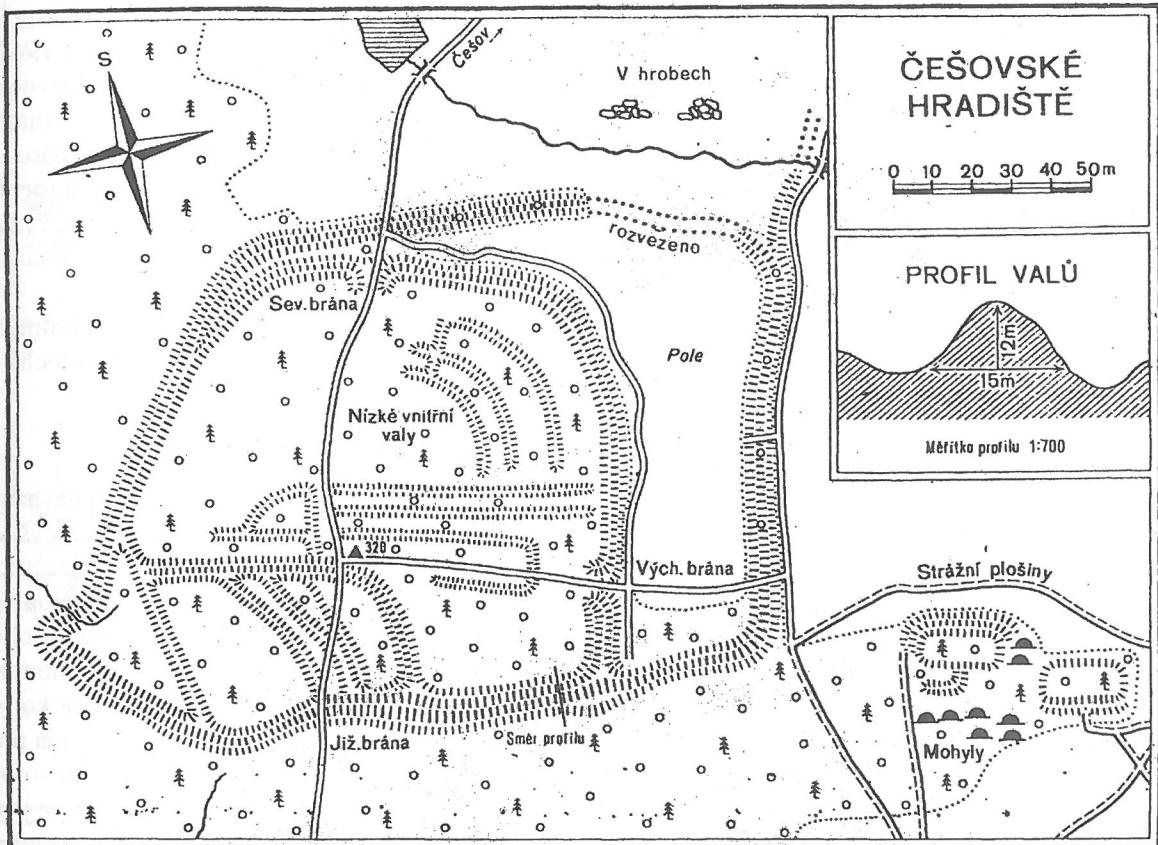
Vocelova práce (*Vocel* 1865, 261) obsahuje také pasáž o dvou čtverhranných plochách, zemí nasypaných, z nichž jedna je již částečně skopána. O jejich účelu se nevyjadřuje, ale připomíná, že „u některých keltských ohrad nedaleko Exeteru se podobné útvary vyskytují a jsou dávány do souvislosti s obranou vchodu“. Na plánu jsou u násprů zachyceny rampy (obr. 3). Také model hradiště a jeho okolí zachycuje dvě dobře zachované obdélné plošiny. Plošina ležící blíže k vnější linii opevnění (násep 3) má naznačenu dlouhou rampu, která se stáčí směrem k hradišti. J. Waldhauser (1970, 330) udává plochu objektu charakteru keltských čtyřúhelníkových valů nazvanou Češov 1 (v našem popisu násep 3) na 7840 m² a sousední obdobnou plochu Češov 2 na 8020 m² (v našem popisu násep 2). Publikovaný profil (*Waldhauser* 1970, 331) Češova 1 uvádí jako profil v rozporu s klasickými keltskými svatyněmi. V jiné práci (*Waldhauser* 1992, 553) konstataje, že dvě čtyřúhelníkovité plošiny zůstávají zatím sotva interpretativně a datovatelné. Zároveň sebekriticky přiznává, že jejich podobnost s Viereckschanzemi byla nadhodnocena. Dále uvádí, že identita se známými středověkými a novověkými vojenskými tábory se jeví jako minimální, neboť spočívá pouze v „hlinitých“ mostech přes příkop u obou objektů, které jsou dnes již sotva zjistitelné, ale na katastrálních mapách 18. až 19. století jsou patrné (*Waldhauser* 1970, 331). Nasypané plošiny, jejichž výstavba byla značně pracná, nejsou po obvodu opevněny valem. Dosavadní sběry byly bezvýsledné. L. Jansová (*Pleiner – Rybová* 1978, 660) v úvaze o pozdně laténském kultu a náboženství konstatauje, že dva čtyřúhelníkovité obvody jsou v těsné blízkosti hradiště češovského, které ovšem samo není ještě jako oppidum bezpečně ověřeno, ačkoliv má klešťovité brány a nález zlaté duhovky. K. Sklenář (*Sklenář a kol.* 1993, 61–62) uvádí výzkum plošin.

POPIS SOUBORU NEMOVITÝCH PAMÁTEK

Popis jednotlivých částí vlastního hradiště a skupin mohyl téměř neexistuje; výjimku představuje práce J. Sigla (*Sigl* 1972). Poněkud lépe jsme informováni o plošinách. Při našem popisu jednotlivých skupin nemovitých památek vycházíme z informací, obsažených v plánu hradiště zhotoveného v detailním měřítku 1:1000 v roce 1995, zaměření násprů a skupin mohyl pořízených v roce 1996–2000, jejich doplnění a upřesňování v následujících letech. Důležitým prvkem bylo vlastní dlouhodobé terénní pozorování jednotlivých segmentů hradiště, verifikace mohyl a obdélných plošin. Při označení a popisu jednotlivých částí komplexu a hradiště (obr. 8) jsme, pro snazší synchronizaci se staršími informacemi, použili jejich označení v nejčastěji používaném plánu Češova (*Filip* 1948, obr. 95; obr. 7) – a to přesto, že se nám nepodařilo vypátrat původní popis k jednotlivým částem označených písmeny A–F, H a J. Proto jsme se pokusili nově definovat jejich obsah a doplnit je.

Hradiště

K vlastnímu areálu se vztahují různé obměny názvů areálu nebo místních názvů – Češovské valy, Valy, Na Valech; Hradiště, V hradištích; Žižkův tábor, Žižkovy šance, velké ležení Táboritů. Oficiální název

Obr. 6. Češov, okr. Jičín. Nahoře: schéma z průvodce Českým rájem (Šalda 1960). Dole: stav k roku 1951. Plánek překreslený podle plastického modelu v M Jičín, vyhotoveného F. Šaldou (Waldhauser 1992).

na mapě ZM 13-21-06 zní Češovské valy. Jednotlivé díly, části nebo místa jsou označeny vlastními traťovými názvy (*obr. 5:A* – schematický plánek J. Krejčího k dotazníkové akci z roku 1941 – *Krejčí 1941*). Náš povrchový průzkum jsme zaměřili především na místa vazeb a napojení jednotlivých částí opevnění. Nebyly při něm získávány movité archeologické nálezy. Areál hradiště je zapsán do Ústředního seznamu nemovitých památek pod registračním číslem 1136. Byl podán návrh na jeho vyhlášení za národní kulturní památku. Výškou jednotlivých úseků, charakteristikou profilů a objemem jednotlivých fortifikačních linií opevněného areálu se zabývá samostatná práce (*Šikýrová – Ulrychová 2001*). Prostor, vymezený opevněním, má několik sekcí, označených na Filipově plánu písmeny A–D (*obr. 7*). Při našem popisu jsme toto členění zachovali.

Celková plocha areálu, vymezená vnější hranou příkopu, dosahuje 48,1 ha. Všechny valy dohromady pokrývají plochu 13,09 ha. Využitelná vnitřní plocha celého areálu dosahuje 35,01 ha. Vnitřní plocha B a D má rozlohu 22,84 ha.

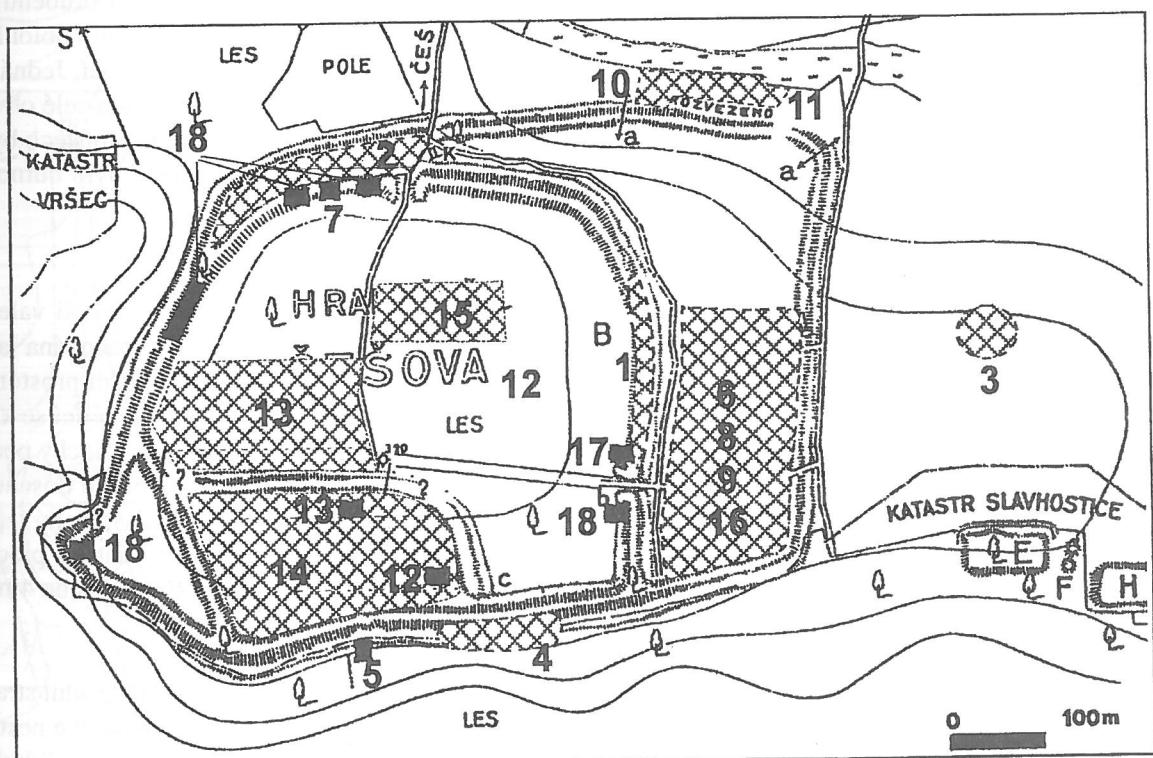
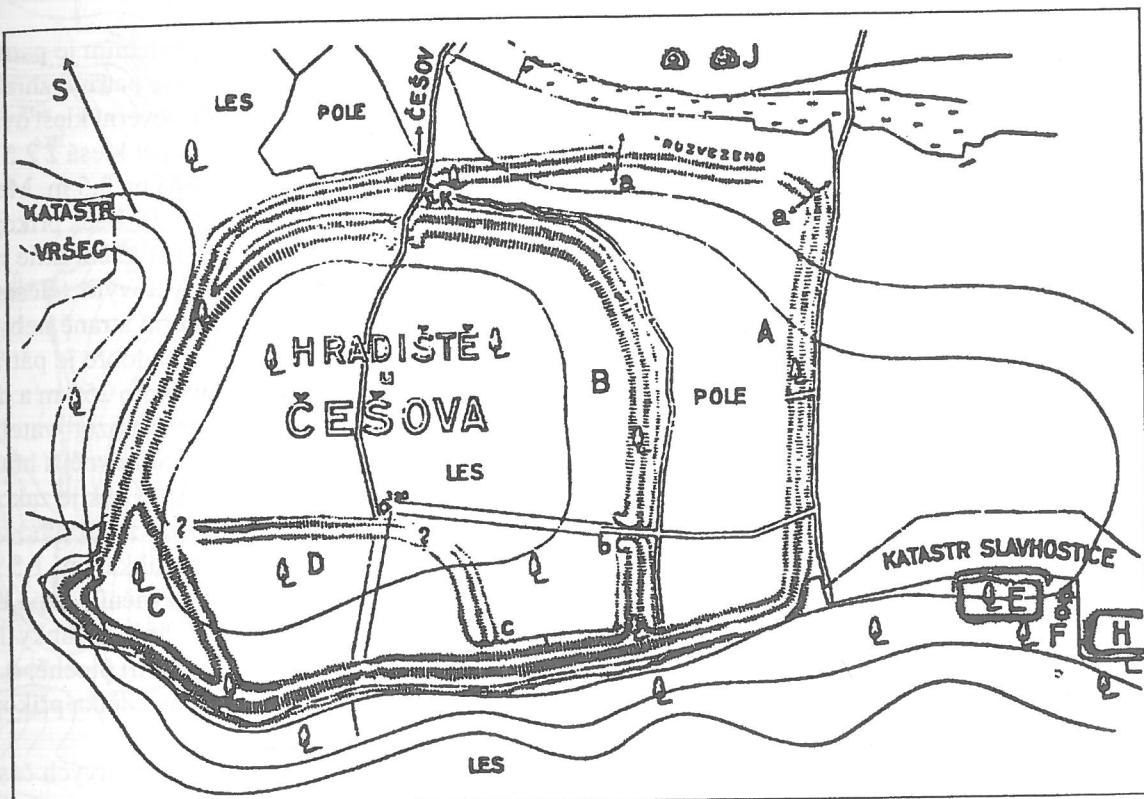
Vnější opevnění – 1. fortifikační linie

Před celým vnějším opevněním je patrný příkop zasypaný v místech vstupů, který v současnosti navazuje přímo na valové těleso. Na severní straně zvolna přechází do přirozeného mělkého zářezu terénu. Výškový rozdíl mezi vnější hranou a dnem příkopu v severním úseku, od napojení na oblouk obvodové fortifikace po průchod opevněním, kolísá. Podle konfigurace terénu a jeho novodobých úprav dosahuje hloubky mezi 2,2–3,2 m, většina úseku 3 m. V úseku příkopu mezi vstupem a rozvezenou částí se hloubka pohybuje mezi 2,1 m u vstupu po 60 cm v místech úprav, souvisejících s odstraněním valu. Průměrná hloubka je 1,6 m. Hloubka východního průběhu příkopu, mezi severovýchodním nárožím a přerušením, kolísá mezi 3,20–2,20 m. Před ním je terén po celé délce porušen úvozem cesty (*obr. 1*). Úsek mezi dvěma přerušeními dosahuje hloubek 3,20–2,80 m. Od přerušení na východní straně až po napojení na jižní straně se hloubka pohybuje v rozpětí 2,50–3,20 m. V místech vzájemného propojení obou úseků příkopu na jižní straně je výškový rozdíl 50 cm. V celém průběhu příkopu před vnějším opevněním nebyly na jeho vnitřní straně zachyceny stopy, které by naznačovaly, že mezi příkopem a původním tělesem opevnění byla berma. Výjimku může tvořit severovýchodní část, kde je patrný jiný úhel vnitřní hrany příkopu a vnější strany valového objektu. Vzdálenost mezi vnějším okrajem příkopu a korunou valu se pohybuje mezi 16 až 18 metry. Délka příkopu mezi severozápadním ukončením a jihovýchodním napojením je 1360 m.

Linii opevnění lze rozdělit na tři části. Hlavní, mírně konkávní linie je orientovaná k východu. Dosahuje délky 490 m a výšky, od dna příkopu po korunu valu, až 8,5 m. Je na dvou místech přerušena vstupy. V tupém úhlu se stáčí k jihu a vytváří zhruba 200 m dlouhou linii, která se napojuje na obloukové obvodové opevnění. V místech připojení je výškový rozdíl obou linií okolo 1,5 m. Za severovýchodním závěrem východní linie, kde byl podle nejstarší dochované dokumentace vstup, pokračuje valovitý útvar, který je prokazatelně novotvarem hráze (*Krejčí 1941*). Průběh východní části severního křídla a jeho širší zázemí, před rozvezením a úpravami terénu někdy okolo poloviny sedmdesátých let 19. století, dokumentuje řada schémat, z nichž je pro průběh fortifikační linie významný Kalinův a Vocelův plánek (*obr. 3B; obr. 4*). Zcela exaktně byla původní situace doložena leteckým snímkováním (*Tab. I*). Dochovaná severní linie je na jednom místě přerušena vstupem. Těleso je v tomto úseku téměř konstantně souběžné s 2. fortifikační linií, kterou kopíruje. Severozápadní část linie přerušuje další vstup. V těchto místech se linie opevnění stáčí a je napojena, opět v rozdílných výškách, na obloukové obvodové opevnění 2. linie. V místech napojení byl vytvořen ještě jeden menší zpevňující val, kterým byla spojnice obou fortifikací přeplentována. Délka křídla, včetně nedochované části, je okolo 780 m. Celé vnější valové opevnění je dlouhé přibližně 1470 m.

Plocha A

Traťový název „V hradištích“. Rozkládá se mezi první a druhou fortifikační linií. Její mírné svahy jsou skloněny k severu, východu a jihovýchodu. Vede do ní řada vstupů, jak z vnější, tak z druhé linie opevnění a v různých obdobích využití plochy tudy procházela řada komunikací (*obr. 3–6*). Dnes je jejich jediným patrným reliktem mírná deprese a na několika místech porušená hrana, jdoucí víceméně souběžně s příkopem před severovýchodním obloukem 2. fortifikační linie (*obr. 1*). Dalším zásahem v klidném průběhu plochy je rozsáhlá deprese za vnitřní stranou jihovýchodního nároží vnějšího opevnění. Plocha uzavřená mezi liniemi opevnění dosahuje 109 040 m², tedy 10,9040 ha. Dnes je využívána jako pole a louka.

Obr. 7. Češov, okr. Jičín. Nahoře: dosud nejpoužívanější plánek Češova a jeho bezprostředního okolí (Filip 1948). Dole: místa sběrů a sondáží v areálu hradiště a jeho bezprostředním okolí. 1 – Gebauer 1928; 2 – Moucha 1960–1969; 3 – Waldhauser 1970; 4 – Sigl 1983; 5–6 Jenč 1992; 7 – Lang 1995; 8 – Vokolek 1969; 9 – Waldhauser – Holodňák – Salač 1982; 10 – Sigl 1985; 11 – Kalferst – Vokolek 1983; 12 – Kracík 1992; 13 – Šnajdr 1881, 1891; 14 – Píč 1909; 15 – detektor kovů; 16 – Wasserbauer 1997; 17 – Slabina 1981; 18 – Kracík – Kuchařík 2001 (Waldhauser 1996; Profantová 1999; sdělení Waldhauser, Slabina, Kracík, autoři článku).

Obloukové obvodové opevnění – 2. fortifikační linie

Popis začneme na severozápadě, v místech napojení vnější fortifikační linie. Před opevněním je patrný příkop, který v současnosti navazuje přímo na valové těleso. Na severozápadní straně je patrný, zhruba ve vzdálenosti 50 m, od místa napojení vnějšího opevnění. V úseku k západnímu křídlu severní klešťovité brány se příkop prohlubuje z 2,5 m až na 3,6 m. Od východního křídla brány hloubka opět klesá z 2,5 m až po 4,4 m zhruba uprostřed oblouku. K severnímu křídlu východní brány zvolna stoupá na 3,5 m. Mezi oběma branami je terén před příkopem po celé délce porušen reliktý úvozové cesty (*obr. 1*). Úsek příkopu mezi jižním křídlem východní klešťovité brány a místem napojení jižního křídla 1. fortifikační linie má průměrnou hloubku 3,5 m. Jeho průběh v jihovýchodním rohu je zcela překryt valovým tělesem. Zachytitelná délka příkopu od severozápadu k jihovýchodu je zhruba 860 m. Na vnitřní straně nebyly zachyceny náznaky bermy. Průběh příkopu před jižní částí linie není kontinuální. Velmi dobře je patrný až k místu destrukce části tělesa a těžbou porušeného terénu před ním. Úsek je dlouhý okolo 250 m a dosahuje hloubky od 3 m na JV po 2 m u destrukce. Další změny terénu vně příkopu jsou pozorovatelné v okolí průchodu jižní linií opevnění z plochy D. Odtud je zhruba v délce 160 m patrná pouze vnější hrana příkopu. Jeho dno je různě široké a patrně deformované sesuvy nebo novodobou činností. Úsek je zakončen v místech dalšího zásahu do valu nebo jeho destrukce. Další průběh příkopu, okolo západního výběžku po jeho přerušení v místě prameniště na západní straně, je klidný a průměrná hloubka činí 1,5 m.

Následný průběh příkopu od prameniště je ukončen v místech severozápadního zpevnění a napojení vnější fortifikační linie. Má zcela odlišný charakter. Je poměrně široký a mělký, dosahuje hloubky 1,2 m. Dno má (na rozdíl od ostatních částí s původně hrotitým nebo téměř hrotitým příkopem) ploché, 4 až 6 m široké. Délka příkopu od jihovýchodu k severozápadu je přibližně 1180 m. Celková délka příkopu 2. fortifikační linie dosahuje 2040 m.

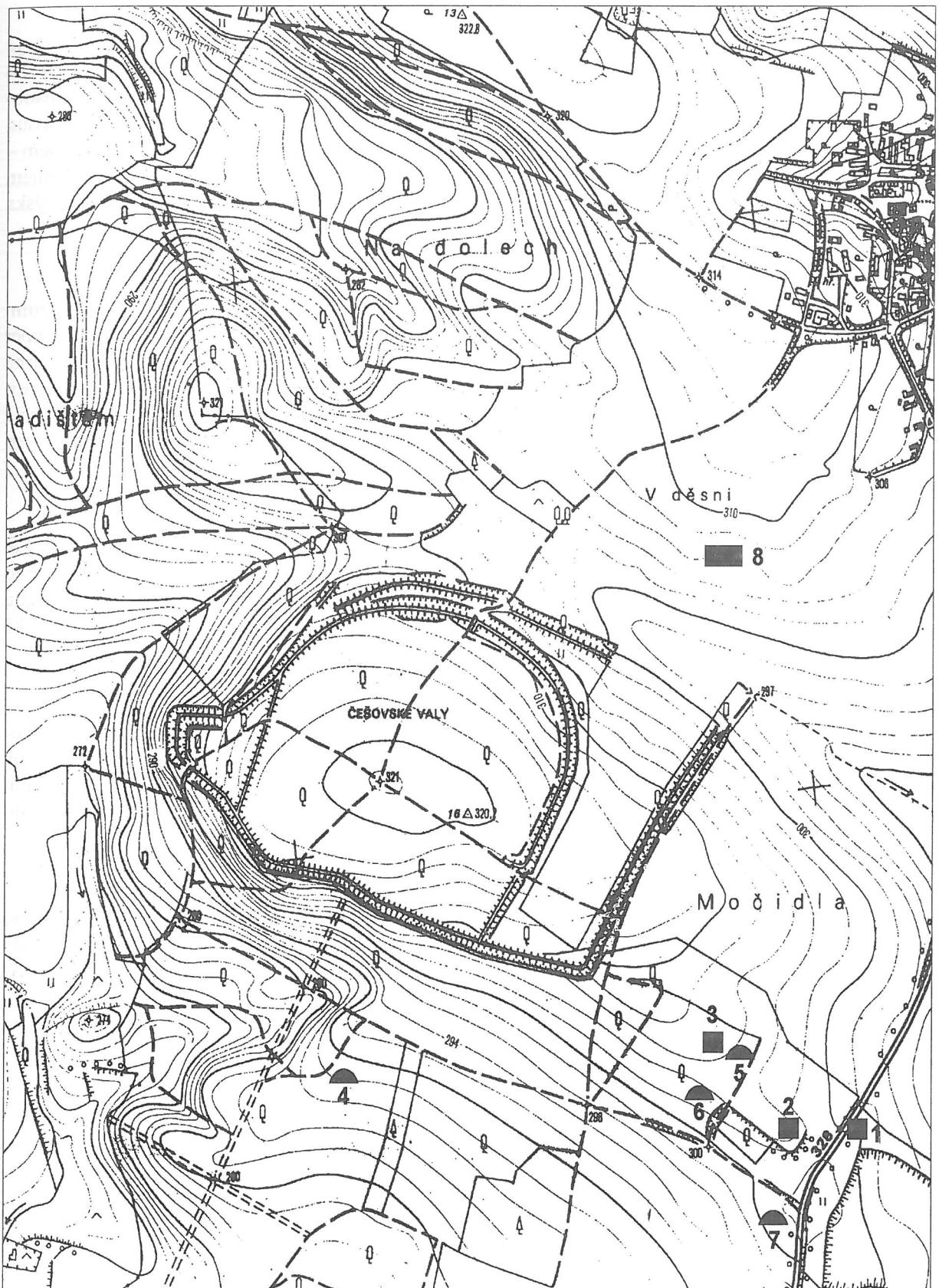
Průběh obvodového valu je sjednocený a klidný, liší se pouze výškou a šířkou jednotlivých částí, která je vyjádřením postupu destrukce v daném úseku. Nejnápadnější destrukční situace je na vnější straně jihozápadní části. Výška dochovaného valu se mění, v jednotlivých částech jeho průběhu se zvětšuje nebo klesá, od 6,1 m na západní, méně exponované straně až po 10,5 m ve východním oblouku. Opevnění je v současné době přerušeno na pěti místech vstupy. Pouze dva z nich jsou původní. Jedná se o severní a východní klešťovitou bránu do vnitřní plochy (*obr. 1*). K nejzajímavějším úsekům celé obvodové linie patří jihozápadní a západní část, mající tvar hrotitého výběžku. Stavba v těchto místech byla patrně vedena snahou získat pod kontrolu vodní zdroj. Přerušení v prostoru prameniště bylo nutností vyvolanou odvodněním plochy.

Plocha B

Je do ní přístup východní a severní klešťovitou bránou. Na západní straně je patrný průchod valem, oddělujícím plochy B a D od plochy C (*obr. 1*). Cesta, jdoucí směrem východ–západ, je označována jako „Hraběnčina procházka“ a plocha jižně od ní jako „Hraběnčino mýto“ (*obr. 5 A*). Celý vnitřní prostor je porostlý většinou listnatým lesem různého stáří. Využitelná rozloha uvnitř fortifikace, sklánějící se k Z, SZ, S, SV, V a JV dosahuje 187 410 m² tj. 18,7410 ha. Až na malé výjimky je převážná část plochy podél vnitřní hrany obvodové linie (*obr. 1*) v širším nebo užším pásu odkopána. Místy snížení terénu dosahuje hloubky 1,5 m a do vnitřní plochy zasahuje až do vzdálenosti 20 m od vnitřní hrany valu. Snížený terén je velmi nerovný, se zřetelně vyššími a nižšími částmi. Především v severovýchodní části je plocha pokryta systémem terásek nebo spíše mezí. Jejich výška se pohybuje okolo 50 cm a šířka zhruba 4 m.

Západní val oddělující plochy B a D od plochy C

Jde o jediné valové těleso v areálu hradiště, před nímž nebyl vyhlouben příkop. Je na jižní i západní straně integrováno do obvodového opevnění 2. linie. Jeho JV–SZ průběh je rozdělen průchodem na dvě nestejněnoměrné části (*obr. 1*). Jižní část, dlouhá 100 m, má valové těleso zhruba 3 m vysoké, šířka u základny se pohybuje mezi 16 m u jižního okraje, po 20 m u severního závěru ramene stáčejícího se v mírném oblouku k východu. Poblíž jeho závěru val dosahuje výšky 3,7 m. Krátké severní rameno patrně v délce 60 m se ze západu, kde v místech spojení s obvodovou fortifikací dosahuje své největší výšky 3,4 m, stáčí směrem do vnitřní plochy a klesá na 2,5 m podle měření z vnější strany tělesa, respektive na 1,6 m naměřených mezi vnitřním úpatím a korunou valu.

Obr. 8. Češov – Slavhostice, okr. Jičín. Výřez ze ZM 1:10 000 list 13-21-06. Nemovité archeologické objekty v blízkém okolí hradiště. 1 – násep č. 1 (patrný z leteckého snímkování 1995 – Ulrychová 1997a); 2 – násep č. 2 (částečně rozoraný); 3 – násep č. 3; 4 – mohyly v poloze I „Pod hradíštěm“; 5 – mohyly v poloze II „U tarasů“ skupina 1; 6 – mohyly v poloze II „U tarasů“ skupina 2; 7 – zaniklé mohyly v poloze III u cesty v severovýchodním cípu ppč. 240/1; 8 – opevnění zachycené leteckým snímkováním (Ulrychová 1997a).

Vnitřní obloukové opevnění – 3. fortifikační linie

Na západní části je napojeno na val, oddělující vnitřní areál od prameniště. Příkop před opevněním je viditelný v terénu jako mělká široká deprese s plochým dnem. Jeho severní část dosahuje hloubek od 0,6 m do 1,5 m. Východní část má průměrnou hloubku 1,5 m. Opevnění, jdoucí v délce 240 m západovýchodním směrem, je zhruba uprostřed přerušeno širokým vstupem. Jeho tvar je zcela odlišný od dosud popisovaných linií opevnění. Za ním krátce pokračuje a obloukem – ve vrcholu přerušeným vstupem – se stáčí k jihu. Je přerušen dalším vstupem a od jižního průběhu opevnění je oddělen odkopaným terénem za vnitřní stranou valu. Délka této části dosahuje 140 m, celá 3. fortifikační linie 380 m. Dochovaná výška valu, měřená ze dna příkopu, neprekračuje po celém obvodu 1,8 m, z vnitřní plochy (D) 0,8 m.

Plocha D

Poloha s názvem „Na Hradě“ (*obr. 5 A*). Vymezená vnitřním obloukovým opevněním 3. linie, jižním obvodovým opevněním 2. linie a valem oddělujícím plochu od plochy C. V jižní a západní části je opět na několika místech porušena odkopáním značné části zeminy podél sousední fortifikace. Plocha se mírně sklání k J a JZ. Dosahuje velikosti 41 010m² čili 4,1010 ha. Jsou do ní čtyři vstupy: jeden v severní části, druhý v oblouku fortifikace, třetí na východní a čtvrtý na jižní straně. Vstup v oblouku a na jižní straně je propojen komunikací. Uvnitř je členěna řadou mezí, dosahujících výšky až 1 m, víceméně souběžných s východní linií 3. fortifikačního pásma.

Plocha C

Nese místní název „Prasečí rynek“ nebo „V prasečím rynku“ (*obr. 5 A*). Celá její plocha, sklánějící se k JZ až Z měří 12 640m² tedy 1,2640 ha. Značná část jejího průběhu podél vnitřní linie obvodového opevnění byla odkopána až do hloubky 1,5 m a vytváří tak jakýsi příkop (*obr. 1*). Zhruba po diagonále prochází plohou cesta do průchodu zhruba uprostřed jižní strany. V ploše je prameniště, odkud vytéká voda směrem k západu.

Moholy

V průběhu sledování a průzkumů hradiště a jeho okolí bylo řadou badatelů konstatováno, že jižně a jiho-východně od opevnění se nacházejí moholy. Celkem byly zjištěny tři polohy s mohylovými násypy (*Ulrychová 2001, 8–9*), nacházející se již na sousedním katastrálním území Slavhostice. Zaměření proběhlo v letech 1997 a 2000. Skupiny mohyl a obdélné násypy byly navrženy v roce 1997 k zápisu do Ústředního seznamu nemovitých památek (*Ulrychová 1997 a*).

Poloha I „Pod hradištěm“

Skupina tří mohyl situovaná u lesní cesty, přibližně 200 m jižně od Prasečího rynku tj. od jihozápadního nároží hradiště. Byly navrženy na okraji plošiny před svahem skloněným k západu a nad pramenem vody (ppč. 207). Zachované tři násypy jsou seřazeny v západovýchodní linii. Mohyla stojící nejbliž u cesty, má po obvodu, mimo západní části, patrný příkop široký až 0,6 m. Násyp zaujímá plochu 13 x 10 m, v jeho vrcholu je oválný vkop. Zachovaná výška moholy dosahuje 1 m. Uprostřed obou větších je zachována mohyla na ploše 7 x 6 m a dochované výšce 0,3 m. Východně od ní byla navršena třetí největší mohyla. V současné době zaujímá plochu o rozloze 15 x 13 m a dosahuje výšky až 1,1 m. Skupina mohyl byla zaměřena v roce 1997 geodetickou skupinou PÚ Pardubice ve spolupráci s archeologem Okresního muzea a galerie Jičín (*obr. 9 A*).

Poloha II „U tarasu“

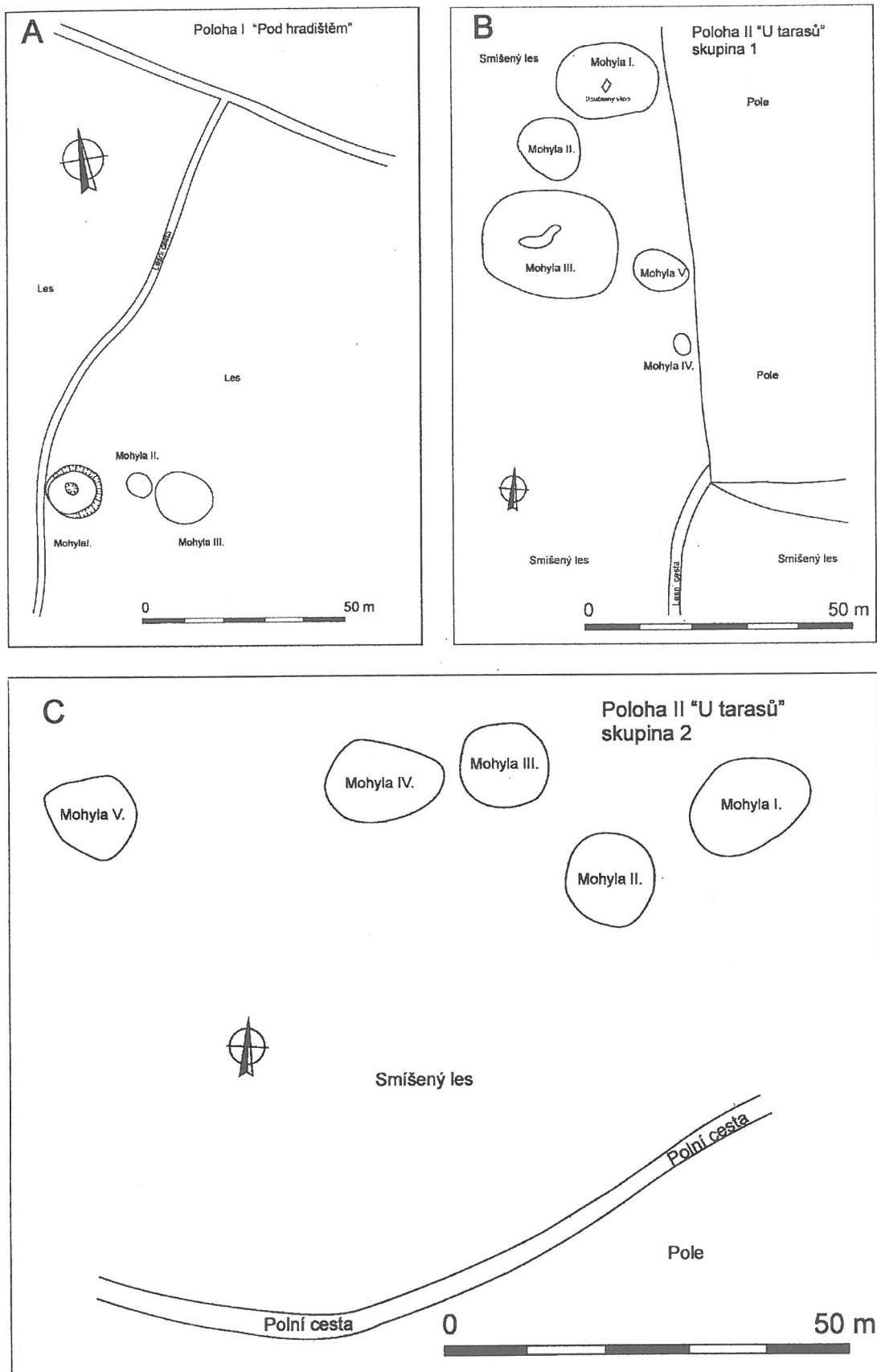
Na schématice, vycházející z Filipova plánu (poloha označena písmenem F – *obr. 7*), je tak označena skupina 1. Druhá skupina mohyl zde není zachycena.

Skupina I

Je tvořena pěti až šesti mohylami zachovanými mezi obdélnými plošinami 2 a 3 ve východním okraji lesa na ppč. 195/1.

Mohyla 1. Oválný půdorys o velikosti 14,5 x 19 m, dochován do výše 1,35 m. Na vrcholu násypy obdélný vkop.

Mohyla 2. Přibližně kruhový násyp pokrývá plochu 11 x 12 m. Výška dochování 0,7 m.

Obr. 9. Slavhostice, okr. Jičín. Detail rozmístění mohylových násprů. A – poloha I „Pod hradištěm“, parc. č. 207/1; B – poloha II „U tarasů“ skupina 1, parc. č. 195/1; C – poloha II „U tarasů“ skupina 2, parc. č. 195/1.

Mohyla 3. Oválný násyp na ploše 24 x 18 m, dochovaný do výše 1,75 m. Ve vrcholové partií vkop.

Mohyla 4. Mizející násyp v okraji lesa o dochované velikosti přibližně 4 x 3 m a výšce 2,3 m.

Mohyla 5. Oválný násyp o velikosti 7,5 x 10 m a dochované výšky 0,4 m.

Při průzkumu místa byl ještě v roce 1996 patrný jeden násyp západně od největší mohyly 3. Na geodetickém plánu, pořízeném Archeologickým oddělením Muzea východních Čech Hradec Králové v roce 1996, nebyl ke dvěma největším mohylám zaměřen. V roce 1999 byl v tomto místě proveden průkles lesa. Na základě nových poznatků v rozmístění této skupiny mohyl byl v listopadu 2000 geodety PÚ Pardubice za vedení archeologa Okresního muzea a galerie Jičín vyhotoven nový geodetický plán (*obr. 9 B*).

Skupina 2

Rozkládá se jižně a jihozápadně od obdélné plošiny 3, postavené nejblíže k 1. linii opevnění, na ppč. 195/1 v lese přibližně 35 m severně od cesty podél jeho jižního okraje. Od západu k východu je v řadě zachováno pět mohylových násypů. V roce 1996 byly Archeologickým oddělením Muzea východních Čech zaměřeny 4 mohyly.

Mohyla 1. Oválný půdorys násypu kryje plochu o velikosti 17 x 12 m.

Mohyla 2. Kuželovitá o průměru 12 m.

Mohyla 3. Téhož tvaru i velikosti.

Mohyla 4. Oválný násyp o půdorysu plochy 16 x 11 m.

Mohyla 5. Je nepravidelně oválná 13 x 11 m. Nasypána byla asi 25 m západně od předcházející.

Všechny mohylové násypy této skupiny jsou zachovány do výšky 0,6–0,8 m.¹

Poloha III

V severovýchodním cípu ppč. 240/1 (dnes pole jihovýchodně od obdélné plošiny 2), při polní cestě od silnice Češov – Slavhostice, bylo ještě v roce 1965 patrných pět či šest mohylových násypů. Dnes jsou zcela rozorané a nebyly patrné ani při opakované letecké prospekci.

Obdélné násypy

Přes přičný hřbet, který tvoří rozvodí a nejvyšší místo jihovýchodně od valů, byly, patrně v šachovnicovitém postavení, zbudovány tři obdélné plošiny, výrazně vystupující nad povrch (*obr. 8*).

Násep 1

Tvar je dnes již zcela rozvezen a byl patrně částečně zničen již při stavbě silnice Češov – Slavhostice. Východní část byla pravděpodobně odtěžena se sprášovou hlínou v prostoru dobývání suroviny kozojedské cihelny, v poloze „Kravkov“. Původní umístění, částečné rozměry a vnitřní konstrukci se podařilo zachytit při jednom z letů systematické letecké archeologické prospekce okresu Jičín, prováděné E. Ulrychovou (*Ulrychová 1997a*). Má podobu obdélníku výrazné vegetace se střední příčkou orientovanou západovýchodním směrem své delší osy. Jeho délku lze pouze odhadovat. Domníváme se, že byla obdobná jako u sousedních, dodnes stojících násypů. Šířka náspu dosahovala přibližně 55 m.

Násep 2 (Waldhauser 1970, 330 – Češov 2)

Plošina je zachována na ppč. 187 a 188/2. Část východního, celý jižní a část západního obvodu náspu je porostlá stromy a keři. Celá plošina náspu je využívána jako pole. Z tohoto důvodu je severní, části východního a západního obvodu stále rozorávána (západovýchodním směrem) a severní linie náspu má dnes podobu terénní vlny. Jediným, dnes dobré zachovaným rozměrem, je délka na jižní straně náspu. Dosahuje 155m a lze předpokládat, že stejných rozměrů dosahovala i severní strana náspu. Šířka náspu na kratší východní a západní straně je v současné době dochována do 36 m a odhadnutelná je na 45 m až

¹V roce 1996 byly zaměřeny a do geodetického plánu vyneseny dvě vyvýšené obdélné plošiny. Přitom byly dokumentovány další mohylové násypy. Jeden mizející, patrně mohylový násyp o velikosti asi 14 x 10 m je situován 13 m jižně od jihozápadního nároží plošiny 3. Jihozápadně od téhož nároží jsou dva mizející oválné násypy velikosti přibližně 8 x 6 m. Všechny byly identifikovány s tím, že první uvedený leží jižněji, než byl zaměřen. Všechny tři násypy jsou tedy situovány západně, nikoli tedy jeden východně a dva západně od lesní cesty (*obr. 9 C*).

50 m. Před dochovanou východní a jižní stranou náspu je patrný příkop, který je na úrovni jihozápadního nároží ukončen. Nejlépe dochovaný terén na jižní straně náspu poskytl i řadu dalších údajů. Téměř uprostřed byla navršena rampa, dosahující dnes šířky 4,5 m a délky 4 m. Od ní je východním a západním směrem vyhlouben příkop kolísající šířky od 0,9 do 1,3 m. V jihovýchodní části dosahuje hloubky 0,7 m, jihozápadně pak 0,3 m. Násep je vysoký přibližně 3 m. Bezprostředně za příkopem je rozsáhlý, odkopáním zeminy změněný, k jihu mírně svažitý terén. Nejvíce je porušen a snížen v pásu asi 60 m širokém, mezi jihozápadním nárožím náspu a rampou. V blízkosti náspu je terén snížen místy až o 1 m. Změněný a upravený terén je dnes patrný až k polní cestě a severnímu okraji ppč. 240/1. Vrcholová plošina náspu byla na okraji – alespoň částečně – ohraničena náspem. Jeho zbytky dnes převyšují vnitřní plochu přibližně o 0,3 m. Při letecké prospekci byla na vrcholové plošině pozorována tmavá střední příčka západovýchodního průběhu. Před severní stranou je podle leteckého snímku patrný příkop (*Ulrychová 1997a*). Vnitřní členění povrchu náspu pozoroval a dokumentoval J. Waldhauser (*Waldhauser 1992, 554*), který předtím rovněž publikoval (*Waldhauser 1970, 331*) příčný severojižní řez (obr. 10 A).

Násep 3 (Waldhauser 1970, 330 – Češov 1)

V době mapování objektu (r. 1996) rozkládajícího se v lese na ppč. 195/1 a 196 byly vnější rozměry u základny 122,5 x 65 m. Ve východní části je porušena a zúžena na 43 m. Podél severní strany byl před náspem vyhlouben příkop široký až 3,5 m a dosahující místy hloubky okolo 1m. Na severozápadním nároží se zužuje na 1,5–2 m a podél západní strany náspu již není patrný. Obdobná je situace na východní straně. Velmi dobře je opět zachována jižní strana. Zhruba ve středu je patrná rampa lichoběžníkovitého průřezu. Její šíře u základny dosahuje až 13,5 m, na povrchu kolísá od 4,5 po 7,5 m. Rampa v celé své délce 37,5 m vznikla záměrným snížením okolní plochy až o 1 m. Mimo rampu byl terén odkopán v celé délce jižní strany. Vznikly tak dvě poměrně rozsáhlé, téměř rovné snížené plochy o rozloze zhruba 55 x 38 m. Příkop na jižní straně vyhlouben nebyl. Násep převyšuje okolní přirozený terén zhruba o 3 m. Povrch plošiny dosahoval rozměrů 110 x 50 m a je na několika místech snížen plošným odkopáním zeminy. Vnitřní členění povrchu (obr. 10 B), obdobné jako na povrchu náspu 2, zdokumentoval a publikoval J. Waldhauser (*Waldhauser 1992, 554*).

ANALÝZA SHROMÁŽDĚNÝCH INFORMACÍ

Hradiště

Vchody a komunikace

Důležitým pramenem pro naší práci byl vývoj zobrazení schémat areálu hradiště. V nich jsou často uchovány informace, které v textových částech chybí. Nejstarší nám známé zobrazení opevnění lze nalézt na tzv. 1. vojenském mapování – sekce 77 (obr. 3). Zachycuje celistvé opevnění na severní straně a průběh tehdejších komunikací vně i vnitř opevněné plochy. V té době byla používána komunikace, procházející nejjižnějším vstupem prvního pásmá opevnění, přes plochu A, východní klešťovitou branou, celou plochou B a vystupující z areálu hradiště západním valem. Severní části se komunikace zcela vyhýbá. Na Peterově schematu není patrné vnitřní členění prostoru (obr. 3 A), jsou zde ale znázorněny tou dobou patrné vstupní prostory. Kalinův plánek zcela jasně prozrazuje autorovo pochopení celého systému fortifikace se všemi liniemi, včetně vstupních prostor (obr. 3 B). Velmi důležité jsou na tomto plánu směry a systém vedení cest, které zcela jasně ukazují, že další vstup do vnější linie opevnění byl v nároží mezi východním a severním, dnes rozvezeným valem. Hodnověrnost je potvrzena Vocelovým plánkem (obr. 4) a především leteckým snímkováním (Tab. I). Do plochy A se tedy vstupovalo ze dvou směrů. Severovýchodního v nároží první linie a od východu v jižní části východní linie. Ostatní dnes patrné průchody vznikaly až jako důsledek novodobé potřeby od druhé poloviny 19. století po současnost. K průchodu druhou fortifikační linií byl a je používán vstup severní klešťovitou bránou s krátkými křídly. Terén před ní, v ní a za ní je dnes velmi těžce poškozen a prohlouben až o 2 m. Další, dodnes velmi dobře zachovanou klešťovitou bránou s křídly dlouhými až 12 m se do areálu hradiště vstupovalo od východu. Na západní straně byl vchod do vnitřního prostoru hradiště konstruován poněkud odlišně. Křídla fortifikace se mírně stáčí do míst, kde je dodnes patrné jednoduché přerušení. Všechny další vstupy do

obvodového opevnění, především z jižní a západní strany, jsou výsledkem novodobých potřeb hospodaření v ploše hradiště a jeho okolí. Nemají nic společného s původním rozvržením vstupů.

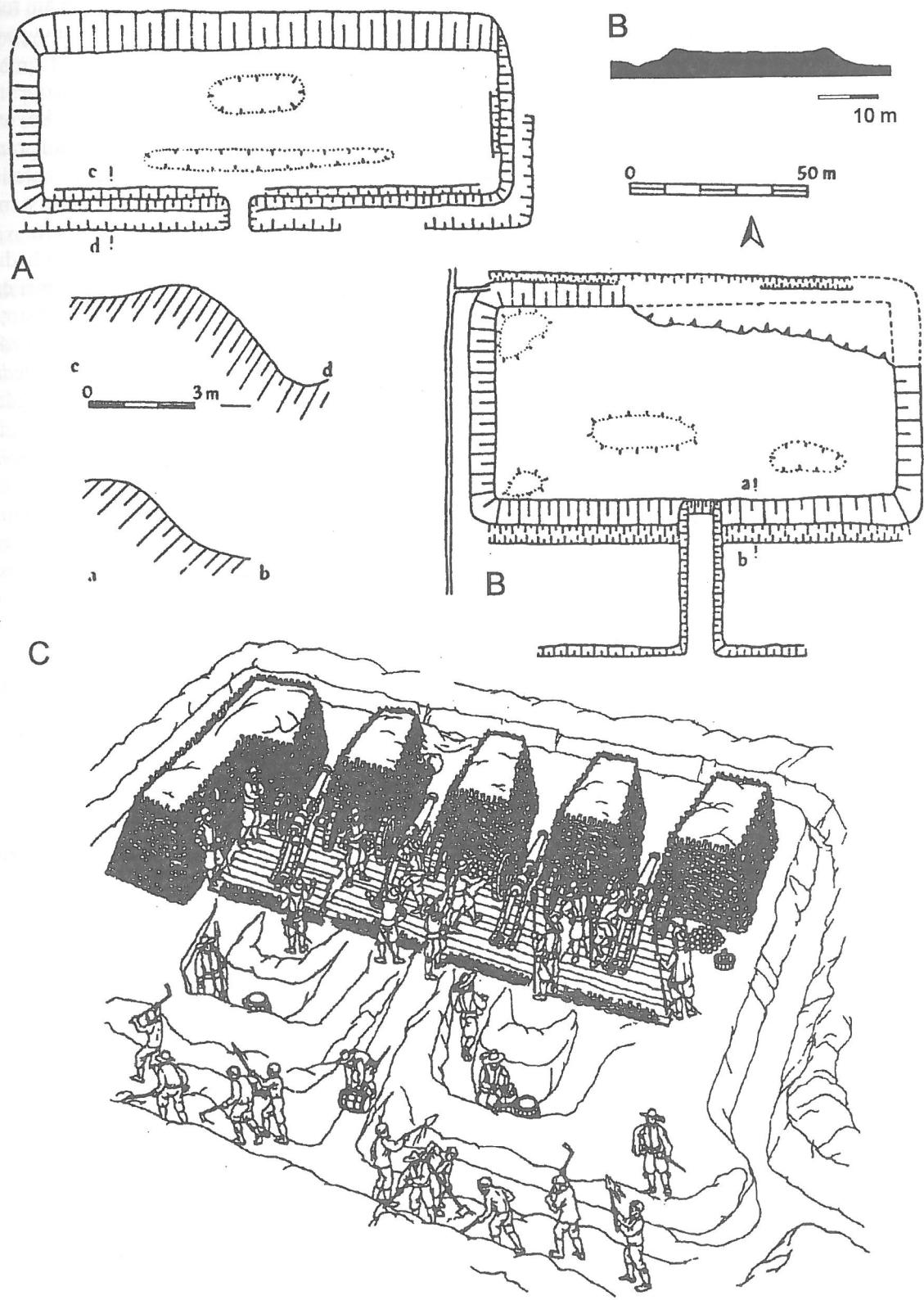
Obdobně lze uvažovat i o komunikacích. Nejstarší známou spojnicí, procházející celým areálem, je východozápadní směr. Druhou trasou je komunikace, vstupující severovýchodním nárožím první linie a jdoucí plochou A západně mezi 1. a 2. linií, kde se stáčí do severní brány, pokračuje vnitřním areálem (plocha B) a vychází západní branou. Vstup vnitřní fortifikací do prostoru D byl patrně z východní strany, kde se poblíž mohly oba hlavní směry stýkat. Ostatní komunikace vně i uvnitř celého areálu, zachycené na starších i na současném plánu (*obr. 1; obr. 5*), jsou projevem potřeb novodobého využívání území.

Fortifikace, plocha, nálezy

Pro pochopení fortifikačního systému hradiště a jeho geneze byl důležitý poznatek získaný z průzkumu vnitřního opevnění (3. fortifikační linie), přilehlé jižní části obvodové 2. fortifikační linie a západního opevnění. Charakter destrukce vnitřního valu je obdobný jako na jiných pravěkých až raně středověkých hradištích a zcela se vymyká tvaru opevnění 1. a 2. linie. Napojení na jižní obvodové opevnění bylo zničeno při odkopávání zeminy podél vnitřní strany obvodového valu. Na západní straně je vnitřní linie napojena na západní val, který je svým tvarem zcela odlišný od ostatních fortifikačních prvků areálu. Tento relativně krátký val (160 m) je výrazně nižší, vede jím průchod a je na první pohled jaksi zbytečný. Na jižní i západní straně byl „zapojen“, ve skutečnosti však přesypán, náspev obvodového opevnění 2. fortifikační linie, vytvářející plochu C – „Prasečí rynek“. Vedle zjevného přesypání západního valu je další indicií pro pravěké až raně středověké stáří této části také absence nálezů keramiky na povrchu všech vnitřních valů. Dochovaná situace východní, severní a západní strany je, podle našeho názoru, jedinou viditelnou původní pravěkou až raně středověkou fortifikací areálu Češovské valy. Západní val byl původním západním obvodovým opevněním s branou.

Obvodové obloukové opevnění (2. fortifikační linie) má nejméně dvě stavební fáze. Důvodem pro toto tvrzení je již výše uvedený fakt, že převrstvením je zapojen západní val. Nejvýraznějším dokladem je však výskyt keramiky na jeho povrchu. O lákavosti již dříve opevněného místa pro obyvatele dotyčné krajiny v dobách pozdějších hovoří již L. Šnajdr (*Šnajdr 1881*), který si při prohlídce prostoru všiml, že na vnitřních bocích valů se nachází keramika. Sběry v průběhu dalších zhruba 120 let, bylo prokázáno, že se nalézá na všech stranách obvodového opevnění včetně výběžku na západní straně (*obr. 7*). Většina dosavadních nálezů pochází přímo z koruny valu, další pak z povrchových násypových vrstev na vnitřní i vnější straně tělesa. Nálezy ze sběru P. Jenče (*Jenč 1992*), datované obecně do doby hradiště, pocházejí většinou z povrchu na rozhraní více valů. Gebauerova sondáž na koruně ve východní části 2. linie (*obr. 7*) poskytla mimo jiné také laténskou keramiku (*Waldhauser 1971*). Asi nejrozsáhlejším zásahem v areálu hradiště byl výzkum v destruované části obvodového opevnění na jižní straně. Přičinou jeho destrukce bylo, podle stop dodnes patrných v terénu (*obr. 1*), rozsáhlé získávání písku a zeminy v prostoru vně hradiště. Dalším důvodem mohlo být prolínání vody nahromaděné uvnitř areálu a následné sesutí valu, nebo prostá nesoudržnost různých vrstev. Dokladem o velmi mladých úpravách opevnění v této části je konstatování J. Sigla (*Sigl 1983*), že v destruované části jižní obvodové fortifikace byla keramika slezskoplatěnická a z 9. století. S výjimkou již uvedeného západního valu je starší fáze zakonzervována tělesem mladšího násypu, pro který byla využita jako armatura. Tím mohlo být mladší opevnění zvýšeno, místo až o polovinu. Mladé sjednocení obvodové fortifikace je spojeno s přistavbou západního úseku okolo prameniště a přehloubením příkopu. K němu pak byla připojena a přeplentována – samostatně a po úsecích budovaná – nynější či první fortifikační linie celého areálu. V novodobých průchodech první fortifikační linie byl pozorován pouze hlinitý násep bez kamenů a vnitřní konstrukce.

Uvnitř areálu (plocha B a D) je patrný systém (*obr. 1*), respektující hlavní fortifikační prvky. Situace s podobně vnitřně členěnou plochou je známa také z areálu polykulturního hradiště Závist. Dlouhá sonda (B 9), jdoucí ze sedla mezi Akropolí a Baldou a protínající několik teras, prokázala, že jde o hrany mající původ nejdříve v závěru doby hradiště (*Motyková – Drda – Rybová 1987, 103–104*). Zdá se však, že jde o systém ještě mladší, představující soustavu jednotlivých polních středověkých parcel – plužin, pod nimiž bylo zachyceno běžné polykulturní osídlení Závisti. Pro J. Waldhausera (*Waldhauser 1971*) byla existence terásek na Češově dokladem pro oppidum. Vnitřní plocha není příliš svažitá a terasovitá zástavba, používaná k překonání velkých výškových rozdílů, zde byla zbytečná. Terásky na ploše B a D Češovského hradiště dáváme do souvislosti se zemědělskými a lesnickými aktivitami 19. až 1. poloviny 20. století. Situace na starých i novějších katastrálních mapách potvrzuje, že na ploše bylo jen několik

Obr. 10. Češov, okr. Jičín. A – násep 2 (Waldhauser 1992); B – násep 3 (Waldhauser 1970, 1992); C – dělostřelecká baterie v palebném postavení (Autorský kolektiv 1986).

políček v západní části plochy B. Stávající situace v severovýchodní části plochy B a v ploše D není na pozemkových mapách dokumentována. Nelze vyloučit, že při úpravách došlo k dalším změnám reliéfu přemístováním zeminy nebo odvodňováním plochy. O možném pokusu s odvodněním mohou vypovídat většinou příkopovité útvary, vyhloubené podél vnitřní strany valu.

V doposud známém souboru nálezů z areálu valů pochází drtivá většina z druhé linie opevnění. Ostatní nálezy pocházejí z plochy uvnitř nebo vně areálu. Známé jsou nálezy kamenných a kovových předmětů, nejvíce nálezů tvoří však pochopitelně keramika. Bylo získáno zhruba 30 zlomků keramiky období popelnícových polí, okolo 50 zlomků keramiky LT C–LT D1 a více jak 230 kusů lze zařadit do různých fází raného středověku. Nálezy jsou roztroušeny ve sbírkách Národního muzea v Praze, a muzeí v Mladé Boleslaví, Hradci Králové, Jičíně a Liberci; další se nalézají i v soukromých sbírkách.

Z nashromázděných informací o sbírech a z nich odvozených poznatků vyplývá, že se badatelé soustředili na získání datovacího materiálu a na jeho zařazení do chronologického systému v rámci české archeologie. Vlastní areál a jeho pravděpodobný stavební vývoj je příliš nezajímá. Přitom již místo, kde byla převážná část nálezů učiněna, indikuje, že zde něco nesouhlasí. Svým charakterem představují nálezy směsku, která vzniká odkopáváním a přemístováním kulturních vrstev spolu s jinou zeminou a následným deponováním na jiném místě, v tomto případě na 2. linii opevnění. S podobnou situací převrácené stratigrafie se archeologové setkali již při výzkumu výplně komor na závistské akropoli. K archeologizaci došlo na jiném místě uvnitř areálu nebo i v blízkém okolí. Dosavadní destruktivní výzkum pravěkých a raně středověkých hradišť však jednoznačně prokázal, že oporu pro datování lokality nemohou být sběry. Ty totiž pouze indikují období, kdy se v těchto místech pohybovali lidé a kdy mohlo, ale nemuselo hradiště vzniknout. Dále mohlo být hradiště přestavováno, rozšiřováno a doplnováno nebo prostě využíváno. Pokud jsme mohli sledovat půdorysy českých fortifikací spojovaných s aktivitami pravěkých a raně středověkých období, kde je jedním z projevů části společnosti snaha po získání výhody vůči jiným, musíme konstatovat, že žádná z rozšiřujících nebo doplňujících částí fortifikací nebo fortifikačních systémů není vyměřena a postavena tak jako Češov.

Zbývá jen vyřešit otázkou, kdy k tak rozsáhlým zemním pracím došlo. Je zřejmé, že tomu bylo nejdříve na konci 10. století, pokud ovšem nebudeme respektovat přítomnost několika zlomků středověké keramiky. Zlomky keramiky jsou datovány v širokém časovém pásmu od 8. po závěr 9. století. Podle našeho názoru jde o stratigrafický důkaz, že v tomto období fortifikace vzniknout nemohla a nebyla v něm ani opravována. Jen těžko udržitelná je představa, že raně středověcí obyvatelé chodili v 9. a 10. století na vrchol opevnění, na svahy nebo do spojnic jednotlivých částí hradiště rozbíjet či ukládat rozbitou keramiku tak, že zůstala do dnešních dob na povrchu. Opevnění je obecně považováno za minimálně destruované. Současný tvar náspů a jejich úprava musela vzniknout až po uplynutí jisté doby archeologizace, nejsou tedy výsledkem aktivit raně středověké vládnoucí vrstvy, realizovaných prostřednictvím stavební hutě nebo dokonce okolním obyvatelstvem. V souvislosti s hledáním odpovědi na otázku, z jaké doby pochází nám známá podoba opevnění, je zajímavé, že se o tomto prostoru hovořilo nejdříve jako o velkém ležení Táboritů (*Sklenář 1999, 140–140*). Využití nebo dokonce přestavění areálu v době Jana Žižky bylo oprávněně odmítнуto již na počátku minulého století J. L. Píčem (*Píč 1909*). Na opakováném leteckém snímkování severní části hradiště (*Tab. I*) bylo – na protilehlém svahu za vodotečí – registrováno vojenské opevnění (*Ulrychová 1997a*). Valem ohražený prostor je podobný husitskému táboru u Šumic (*Bálek – Unger 1993*). Na základě snímkování a dalších nálezů se lze domnívat, že husité v blízkosti areálu skutečně krátkodobě pobývali, nebyli však v areálu hradiště stavebně aktivní.

Dalším válečným obdobím, kdy docházelo k budování rozsáhlých, často geometricky dokonale vyměřených polních opevnění, byla až třicetiletá válka. Jsme přesvědčeni, že právě v jejím průběhu vznikla (pokud odmyslíme možný rozsah mohylových pohřebišť) dnešní podoba celého komplexu. Tehdy, podle dosavadních znalostí roku 1639 za vpádu generála Banéra do Čech, vznikla vnější fortifikace. Byla vybudována na „zeleném drnu“, relativně daleko od pravěkého až raně středověkého hradiště. Je vizuálně sjednocená nebo velmi podobná s obloukovým obvodovým opevněním, ve stavebních detailech jednotlivých úseků severní a východní strany se přesto odlišuje. Velmi nápadné je její připojení a ještě krátké přeplentování na severozápadní straně. S výstavbou vnější linie souvisí také vybudování obdélných plošin, které nejsou ničím jiným než dělostřeleckými redutami. Obě místa mohla být propojena lehkým opevněním, plotem, případně i jiným způsobem, jak naznačuje celá řada rytin (*obr. 12*). K témtu několika „novostavbám“ přibyla nová valová nástavba na původním obvodovém valu hradiště (*obr. 15 A–B*), mimo západní fortifikaci, a za opevnění bylo ukryto prameniště (*obr. 15 C*).

Moholy

Velké pohřebiště pod mohylovými násypy leželo v prostoru jihovýchodně od hradiště v okolí obdélných náspů. Jeho součástí byla dnes zachovaná torza v poloze II a III. Je pravděpodobné, že při budování obdélných plošin byly sneseny četné mohylové násypy a pod plošinami mohou být zachovány pohřby. Podle pozorování a modelu se možný odhad pohybuje mezi několika desítkami až více než sto mohylami. Další období, kdy zanikaly mohylové násypy v polohách II a III, souvisí s lesnickým a hlavně zemědělským využitím plochy především na jihovýchodě komplexu. Jako zcela zcezný je v této souvislosti nutno odmítout názor, že „poznatky o tomto významném centru (tj. hradišti – pozn. autorů) by mohl doplnit i menší výzkum na mohylníku, jenž by zároveň znamenal jeho definitivní chronologické a kulturní zařazení“ (*Profantová 1999, 628*).

Obdélné násypy

Nejčastěji jsou připodobňovány k objektům typu „Viereckschanzen“. První si podoby s keltskými čtyřúhelníkovými valy povšiml J. E. Vocel (*Vocel 1865*). J. Waldhauser (*Waldhauser 1992*) konstatoval, že pro datování objektů v podobě čtyřúhelníkovitých valů (Viereckschanzen) v Čechách dostačuje terénní ověření zašpičatělé formy příkopu (Spitzgraben; toto tvrzení je dle našeho názoru zcela neudržitelné) a zajištění reliktů materiální kultury v jeho výplni. Na jiném místě této práce však přiznává, že podobnost češovských plošin s „Viereckschanzemi“ (*Waldhauser 1970, 331, obr. 4–5*) byla nekriticky nadhodnocena.

Podle našich dosavadních poznatků jde o celkem běžný profil nepříliš zpevněných náspů z období třicetileté války známých jako reduty (*obr. 11*). Z náznaků leteckého snímkování a terénního pozorování nelze vyloučit, že základem celé stavby byla proutěná armatura doplněná dřevěnými prvky. Na ní byly vybudovány násypy, palposty a tarasy, k jejichž stavbě byla využita košatina. Velkou spotřebu zeminy dokládá její těžba na jižní straně, tj. v zázemí reduty. Část zbytků těchto úprav (*obr. 10*) zaznamenal na svých pláncích J. Waldhauser. Zároveň došel ke konstatování, že vojenská ležení z třicetileté války jsou zatím opomíjena – podle autorů měl patrně na mysli malá polní opevnění – a že je lze sotva srovnávat s „Viereckschanzemi“ (*Waldhauser 1992, 552*).

DISKUSE

Na území Čech je dosti častým jevem, že na mnohých polohách se opakováně buduje, doplňuje nebo využívá předchozí opevnění. V jejich areálech se pak zpravidla objevují nálezy z pozdní doby bronzové, pozdního halštatu a raného středověku. K nim se občas připojují také předměty z období mladého a pozdního laténu. Dosavadní nálezy získané z plochy nebo z povrchu valů opevnění u Češova představují v tomto ohledu „klasické spektrum“.

O nutnosti jisté specializace a dalších podmínkách potřebných pro realizaci stavebního záměru, včetně zásobování potravinami, bylo uvažováno pro pozdní dobu bronzovou (*Benková – Čtverák 1998*), kdy v některých územích máme řadu informací o osídlení před vlastním zahájením stavby hradiště a během jeho využívání. V jiných oblastech „zázemí“ neznáme, případně je velmi vzdálené. Domníváme se, že pro ostatní období pravěku, v nichž se stavěla opevnění, a pro raný středověk byly podmínky obdobné. Z jakého zázemí mohla tedy vycházet společnost, v jejíž době mohlo vzniknout, rozvíjet se a měnit svoji podobu, účel a zanikat pravěké (?) a raně středověké (?) opevnění zvané dnes Češovské valy?

Mladší a pozdní doba bronzová (H A – H B)

Bartoušov

Lokalita: ppč. 112/1, 113/1, 113/2, 114. Okolnosti: při stavbě obytného domu a hřiště. Nález: sídliště, kulturní vrstva, keramika. Uložení: M Jičín, č. 5/2000. Literatura: *Ulrychová 2000a*.

Běchary

Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: bronzová šípka s tulejkou. Uložení: M Jičín, č. 267 (ztracena). Literatura: *Böhm 1932a*.

Češov

a) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika, bronz. náramek. Uložení: M Jičín, č. 232, 248–250, 307, 1493, 3049–3056. Literatura: nepublikováno.

b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: bronz. náramek. Uložení: M Nový Bydžov, č. 1826. Literatura: *Böhm 1932b; Filip 1936/37, 158; Šnajdr 1881; 1891*.

c) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 2/2201. Literatura: nepublikováno.

d) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: žárový hrob, keramika. Uložení: sbírka Češov/M Jičín. Literatura: *Šnajdr 1891*, obr. 62:30–32.

Cholenice

Lokalita: rozhraní st. pč. 60 a ppč. 59/3. Okolnosti: v rýze pro svod vody, záchranná akce 3.6.1998. Nález: jáma – keramika, hrot kostěného šídla, broušená industrie, mazanice. Uložení: M Jičín, č. 19/98. Literatura: *Ulrychová 1998c; 2000b, 62*.

Jičíněves

a) Lokalita: ppč. 130 severně od železniční trati a východně od silnice Jičíněves – Kostelec. Okolnosti: náhodný nález 1880. Nález: depot bronzů – sekery, nůž, náramky, kopí, srp, aj. Uložení: M Jičín, č. 512, 513, 525–529, 711. Literatura: *Smolík 1880, 472*.

b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 245. Literatura: *Knor 1940; Vokolek 1999a, 44; Zprávy 1941, 93*.

Kopidlo

a) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: bronz. sekerka s ouškem a tulejkou. Uložení: M Jičín, č. 524. Literatura: *Šnajdr 1881; 1891; Anonym 1885–1886, 45*.

b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: bronzová sekerka s laloky. Uložení: M Jičín, č. 1765 (převedena z M Mělník). Literatura: nepublikováno.

c) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení: NM Praha, č. 56805–56 810. Literatura: *Böhm 1949*.

d) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: 8 žárových hrobů – keramika. Uložení: M Kopidlno č. 186, 187, 198, 238, 240, 243, 275. Literatura: *Vokolek 1999a*.

e) Lokalita: okolí města. Okolnosti: ? Nález: bronzy (sekerky, náramek), keramika. Uložení: M Kopidlno č. 157, 160–162, 186–187, 198, 202–203, 219–246, 281–283. Literatura: nepublikováno.

Slatiny

a) Lokalita: ppč. 1088. Okolnosti: ? Nález: mohylník – 11 mohyl (popelnicová pole ?, hradiště ?). Literatura: *Martínek 1930–1932; Böhm 1935*.

b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika (okřín). Uložení: M Jičín, č. 1153. Literatura: *Jansová 1933; Filip 1936/37, 166*.

Slatiny – Slatinky

a) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: jáma ?, hrob ? – keramika. Uložení: M Jičín, č. 327. Literatura: nepublikováno.

b) Lokalita: za dvorem ? Okolnosti: ? Nález: žárový hrob – bronzová jehlice (H A). Uložení: NM Praha Literatura:

Anonym 1941. Poznámka: Opakované narušování žárového pohřebiště – viz c).

c) Lokalita: za dvorem. Okolnosti: ? Nález: popelnicové hroby – keramika. Uložení: M Jičín č. 629–635, 637–647, 937. Literatura: *Böhm 1934*.

Slavhostice

a) Lokalita: zádušní les, les pana Samohrda, panský les – ppč. 1088. Okolnosti: před rokem 1921. Nález: mohylové pohřebiště. Literatura: *Hrdý – Jíra 1921; Niederle 1921; Martínek 1930; Hammerbauer 1941*.

b) Lokalita: jižně od hřbitova. Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení: ? Literatura: *Ulrychová 1999a*.

c) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: nádobka H B. Uložení: NM Praha, č. 40716. Literatura: *Hammerbauer 1950*.

d) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika H B. Uložení: M Jičín č. 1956. Literatura: nepublikováno.

e) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: kadlub na sekerku s ouškem. Uložení: M Kopidlno č. 139. Literatura: nepublikováno.

Velešice

Lokalita: na návsi. Okolnosti: ? Nález: žárový hrob, keramika. Uložení: M Nový Bydžov. Literatura: *Vokolek 1999b, 166–167*.

b) Lokalita: u lesa. Okolnosti: 1924. Nález: žárový hrob – bronzový meč a 8 nádob (jedna malovaná). Uložení: M Nový Bydžov. Literatura: *Vokolek 1999 b, 166–167*. Poznámka: Kronika obce Hrobičany (str. 3–7 uvádí nález dvou hrobů se dvěma bronzovými meči a dvěma nádobami).

c) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika, zlomek bronzového srpu. Uložení: M Nový Bydžov, č. 3429, 3430, 1200/1. Literatura: *Šnajdr 1891, 33; Píč 1905, 350; Koudelka 1908, 26; Filip 1936/37, 168*.

d) Lokalita: severně a východně od kostela. Okolnosti: pozemní a letecká prospekce 1995–2000. Nález: dvorec. Uložení: M Jičín č. 5/99–9/99, archiv leteckých snímků M Jičín. Literatura: *Ulrychová 1997b; 1999*.

Volanice

- a) Lokalita: „Na hradě“. Okolnosti: výkop. Nález: keramika (okřín). Uložení: M Nový Bydžov (1996 ztraceno). Literatura: *Píč 1905*, 350; *Koudelka 1908*.
b) Lokalita: „Bažantnice“. Okolnosti: ? Nález: mohylové pohřebiště (popelnicová pole ?, hradištní ?) Uložení: ? Literatura: *Šnajdr 1891*; *Sklenář 1992*, 271.

Vysoké Veselí

- a) Lokalita: u katolického hřbitova. Okolnosti: ? Nález: sídliště. Uložení: ? Literatura: *Koudelka 1908*, 29; *Ulrychová 1998b*, 324; 2000, 247.
b) Lokalita: u lesa ? Okolnosti: ? Nález: hroby – meč s jazykovitou rukojetí. Uložení: M Nový Bydžov. Literatura: *Vokolek 1999b*, 168.

Žeretice

Lokalita: „V roklinách“. Okolnosti: ? Nález: depot bronzů – náramky, sekerka, hliněná nádoba. Uložení: M Jičín, bronzy č. 469–470, nádoba č. 269 (okřín) ztracena. Literatura: *Böhm 1932c*; *Kytlicová 1970*. Poznámka: O. Kytlicová uvádí jako nádobu mísu uloženou v M Jičín č. 952.

Žitětín

- a) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: bronzová sekerka s laloky. Uložení: M Jičín č. 267 (ztraceno). Literatura: *Zpráva 1899*, 17.
b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: kamenný kadlub na sekerku. Uložení: M Jičín č. 705. Literatura: nepublikováno.

Žlunice

- a) Lokalita: Na poli u hospodářského dvora. Okolnosti: ? Nález: jáma. Uložení: ? Literatura: *Píč 1905*; *Koudelka 1908*, 29; *Filip 1936/37*, 169.
b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: bronzový svitek, náramek, nádoba. Uložení: M Nový Bydžov č. 1252/1a–c. Literatura: nepublikováno.

Mladší a pozdní doba halštatská (H D1–3)

Češov

- a) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: střep. Uložení: M Jičín, č. 1505. Literatura: nepublikováno. Poznámka: nalezeno spolu s keramikou střední doby hradištní.
b) Lokalita: zahrada za obytným domem čp. 6. Okolnosti: sběr 4. a 18. 9. 1998. Nález: keramika. Uložení: M Jičín č. 78/98. Literatura: *Ulrychová 2000d*, 37–38. Poznámka: poloha je součástí areálu sídliště „U transformátoru“.
c) Lokalita: „U transformátoru“. Okolnosti: Záchranný výzkum V. Vokolka v červnu 1970. Nález: sídliště H D, mladší až pozdní doba hradištní. Uložení: M Hradec Králové. Literatura: *Vokolek 1992*.

Slavhostice

Lokalita: „Na ostrově“ u čp. 36. Okolnosti: dohled a sběr. Nález: sídliště. Uložení: M Jičín č. 19/2000. Literatura: *Ulrychová 2000c*.

Žeretice

Lokalita: pískovna p. Vondráčka (severovýchodní okraj vsi při toku Cidliny). Okolnosti: při těžbě písku roku 1942. Nález: keramika. Uložení: M Jičín č. 651–662. Literatura: nepublikováno.

Z dosavadních sběrů a výzkumů je přibližně 20 zlomků keramiky datováno do pozdní doby bronzové a pozdního halštatu. Část získaného souboru pochází z valů obvodové fortifikace, kam byla druhotně přemístěna z nám neznámé plochy. Přesto na Češově předpokládáme opevnění z této doby. Jedním z důvodů je existence dalších hradišť na okraji výrazné terénní změny, pokryté dnes lesním pásmem. V souvislosti s hradištěm u Lišic (okr. Hradec Králové), které má opevnění tvořeno třemi pásy hradeb, hovoří o tomto prostoru V. Vokolek jako o „hraniční linii“ se středočeským halštatem, kde je možné očekávat více opevněných bodů. Otázkou bude jejich kulturní příslušnost“ (*Vokolek 1993*, 70). Druhým příkladem hradiště na této linii je Osek (Chroustov), okr. Nymburk, jehož část je na k.ú. Sekeřice, okr. Hradec Králové. Do literatury bylo uvedeno H. Sedláčkovou (*Sedláčková 1976a,b*), její popis se však vztahuje pouze na akropoli bez rozsáhlého opevněného předhradí, které v době publikace nebylo rozeznáno. Nalezenou keramiku je možné datovat do průběhu pozdního halštatu. Hradiště je od Češova vzdáleno zhruba 5 km.

Mladý a pozdní latén (LT C–LT D)

Z tohoto období pochází z dosavadních sběrů a výzkumů na hradišti a v blízkém okolí (obr. 7) zhruba 50 zlomků keramiky. V. Moucha (*Moucha 1996*) konstatuje, že nálezy z plochy mezi 1. a 2. fortifikační linií mohou indikovat v těchto místech (obr. 7:2) laténské sídliště překryté pevnostní soustavou. J. Waldhauser

(*Waldhauser 1970*, 331) správně uvádí, že klešťovité brány nejsou specifické jen pro pozdně laténské fortifikace. Tento typ brány je v principu známý již v eneolitu, dále pak v pozdní době bronzové a pozdním halštatu. O možnosti existence několika laténských sídlišť uvnitř i vně dnešního areálu (*obr. 7:3*), případně o oppidální fázi hradiště, se výše jmenovaný autor nejnověji vyjádřil v roce 1996.

Bartoušov

Lokalita: kolejiště starého nádraží (tj. u silnice Jičín – Kopidlno). Okolnosti: povrchový nález r. 1934, 4 jámy 1935 při rozšíření kolejíště. Nález: odpad z výroby švartnových náramků. Uložení: NM Praha č. 17485–17496. Literatura: *Filip 1956*, 145.

Budčeves

a) Lokalita: poloha „Drény“. Okolnosti: nález B. Hakena před nebo v roce 1937. Nález: bronzový nákrčník s pečetítkovými konci, náramek se žebrovaným tělem a rozšířenými konci, kruh sedlovitého tvaru, otevřené nánožníky. Uložení: sbírka Kopidlno / M Jičín č. 141, 142, 148, 149, 151, 152 (č. 152 ztraceno), 178. Literatura: *Waldhauser 1988*, 57, obr. 6:3–6, 15.

b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: spona typu Aucissa. Uložení: sbírka Kopidlno/M Jičín č. 146. Literatura: nepublikováno. Poznámka: Předmět uveden i pod lokalitou Kopidlno.

Češov

a) Lokalita: ? Okolnosti: před 1891 Nález: 2 zlaté mince /1/3 AAT, 1/3 AAS. Uložení: NM Praha č. 27287, 27285. Literatura: *Nohejlová-Prátová 1955*, 41, 50. Poznámka: nejisté místo nálezu (možné i Kopidlno).

b) Lokalita: mezi oběma pásy severního úseku fortifikace (ppč. 775) a východně od fortifikace (ppč. 622/2). Nález: keramika. Uložení: M Mladá Boleslav. Literatura: *Waldhauser 1996*, 91–93.

c) Lokalita: ppč. 622 (východně od hradiště). Okolnosti: sběr J. Kalferst 3.–31.3.1995. Nález: keramika. Uložení: MVČ Hradec Králové č. 28/97. Literatura: *Vích – Vokolek 1997*, 7.

d) Lokalita: východně od hradiště (ppč. 622/2). Okolnosti: sběr P. Jenč 1992. Nález: keramika. Uložení: u nálezce. Literatura: *Jenč 1995*, 60.

e) Lokalita: uvnitř opevněné plochy a vně jejího východního úseku (ppč. 775, 622/2). Nález: keramika. Uložení: u nálezce. Literatura: *Jenč 1995*, 60.

f) Lokalita: ve valech. Okolnosti: sběr P. Kořínek před 1993. Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 13/93. Literatura: nepublikováno.

Jičíněves

Lokalita: pravděpodobně v okolí železniční trati. Okolnosti: před 1931. Nález: zlatá mince /1/3 AAT/ o váze 2,69 g. Uložení: M Jičín (v r. 1990 nezjištěna). Literatura: *Nohejlová-Prátová 1955*, 49.

Kopidlno – okolí města

Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: bronzový nákrčník. Uložení: sbírka Kopidlno /M Jičín., č. 179–185 (sedm zlomků, č. 180 a 183 ztraceno). Literatura: nepublikováno.

Slatiny

Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení M Jičín, č. 617–621, 628–631, 3275 (dříve 2794 a 2928) Literatura: *Waldhauser 1988*, 62.

Slavhostice

a) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: železný meč se zbytky pochvy a dřevěnou rukojetí, fragment železného meče, meč s uraženým trnem a středním žebrem. Uložení: M Jičín, č. 688, 689, 2305 (dříve 970). Literatura: *Filip 1956*, 380 (ad č. 688, 689), č. 2305 nepublikováno.

b) Lokalita: na ploše částečně rozoraného náspu č. 2, ppč. 188/2. Okolnosti: povrchový sběr P. Jenč 1992 Nález: keramika, mazanice. Uložení: u nálezce. Literatura: *Jenč 1995*, 320.

b) Lokalita: pole pana Rudolfa Hrdého, podle lokalizace nálezova vnuka ppč. 256/1, 272 (dříve 256, 257, 267, 268), jižně od lesa Blížkov, severně od silnice Slavhostice – Vršce. Okolnosti: sběr majitele polí 1943. Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 6025 (čj. 367/2001 dne 7.9.2001 převedeno z Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinou FF UK Praha). Literatura: nepublikováno.

Velešice

a) Lokalita: ppč. 129, 137/1, 137/3, 137/4, 137/15, 137/16, poloha „Okolky“ jižně od raně středověkého hradiště. Okolnosti: sběr p. Bočka 10.10.1987. Nález: keramika. Uložení: MVČ Hradec Králové, č. 171/89. Literatura: *Kalferst – Sigl – Vokolek 1990*, 19.

b) Lokalita: náves. Okolnosti: ? Nález: keramika (datace jen pravděpodobná). Uložení: ? Literatura: *Píč 1905*, 350.

Vysoké Veselí

Lokalita: panská cihelna. Okolnosti: před 1891. Nález: bronzové náramky, nánožní kruhy, spony, bronzový kruh. Uložení: M Bechyně (bez lokality), M Nový Bydžov. Literatura: *Filip 1956*, 389; *Waldhauser 1988*, 61.

Raný středověk (starší až mladší doba hradištní)

Češovský raně středověký datovací materiál byl získán převážně z koruny, vnitřního i vnějšího povrchu náspu obloukového obvodového opevnění. Odtud a z ostatních ploch (*obr. 7*) pochází – včetně nejnovějších nálezů (*obr. 7:18*) – okolo 220 zlomků. Poslední publikované hodnocení dosavadních nálezů raného středověku uvádí N. Profantová (*Profantová 1999, 620*). Zánik Češovského hradiště dává do spojitosti s mocenskou změnou na počátku 10. století. Pro toto tvrzení nejsou ovšem na Jičínsku doklady. Situace v blízkém a vzdálenějším okolí fortifikace probíhá – podle dosavadních nálezů – kontinuálně od poloviny 9. století až po závěr 13. století (*Ulrychová 2001*).

Bartoušov

Lokalita: v kolejisti ČD. Okolnosti: při stavbě dráhy 1931. Nález: řadové kostrové pohřebiště – RS 3 starší. Uložení: M Jičín č. 208 (bronzová záušnice). Literatura: *Ulrychová 2001, 79*.

Běchary

Lokalita: v břehu u panského dvora. Okolnosti: 1889. Nález: hromadný hrob – RS 3/4. Uložení: M Jičín č. 210–213 (bronzové záušnice). Literatura: *Ulrychová 2001, 80*.

Budčeves

Lokalita: návrší za čp. 7. Okolnosti: ? Nález: sídliště. Uložení: M Jičín, č. 20/2000, 1/200. Literatura: *Ulrychová 2001, 10*.

Češov

a) Lokalita: na poli jižně od Obecního úřadu. Okolnosti: ? Nález: sídliště – RS 2/3. Uložení: M Jičín, č. 2/2001. Literatura: *Ulrychová 2001, 84*.

b) Lokalita: „U transformátoru“. Okolnosti: ? záchranný výzkum 1970. Nález: Keramika. Uložení: KMVČ Hradec Králové. Literatura: *Vokolek 1992, 541, 544, 546*.

c) Lokalita: zahrada čp. 6. Okolnosti: ? Nález: sídliště. Uložení: M Jičín č. 78/98. Literatura: *Ulrychová 2001, 84*.

d) Lokalita: cukrovar – chybná lokalizace – viz Kopidlno d).

Kopidlno

a) Lokalita: „Na stínadlech“ ulice Tomáše Svobody, severní část, „Na kopečku“. Okolnosti: roku 1850, 1868 a před 1868. Nález: řadové kostrové pohřebiště. Uložení: nálezy ztraceny. Literatura: *Ulrychová 2001, 97*.

b) Lokalita: les „Pařez“ v Oboře. Okolnosti: N. J. Siegel 1965. Nález: mohylové pohřebiště (11 mohyl). Literatura: *Ulrychová 2001, 98*.

c) Lokalita: z města a jeho okolí. Okolnosti: náhodné nálezy, nálezy při stavebních akcích. Nález: keramika. Uložení: sbírka Kopidlno – M Jičín. Literatura: *Ulrychová 2001, 98*.

d) Lokalita: stavba dráhy pro cukrovar. Okolnosti: 1923–1925. Nález: keramika. Uložení: sbírka Kopidlno – M Jičín. Literatura: *Ulrychová 2001, 98*.

Křešice

Lokalita: areál tvrze pod čp. 1. Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 25/2000. Literatura: *Ulrychová 2001, 99 – 100*. Poznámka. Další nelokalizovaná raněstředověká keramika ve sbírce Libáň.

Liběšice

Lokalita: základy domu p. Adamce. Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení: sbírka Kopidlno – M Jičín. Literatura: *Ulrychová 2001, 100*.

Nečas 1

Lokalita: les Perno (Perna). Okolnosti: stavba silnice 1834, náhodné zjištění v březnu 2001. Nález: kostrové hroby a mohylové pohřebiště. Uložení: NM Praha č. 54797 – 54798 (záušnice). Literatura: *Ulrychová 2001, 103*.

Slatiny

Lokalita: ? Okolnosti: 6.3.1938. Nález: střep. Uložení: M Jičín, č. 3185. Literatura: *Ulrychová 2001, 108*.

Slavhostice

a) Lokalita: parc.č.256/1,272. Okolnosti: 1943. Nález: keramika – RS 3, RS 4. Uložení: M Jičín, č. 6207. Literatura: *Ulrychová 2001, 109*.

b) Lokalita: u silnice do Češova, ppč. 257. Okolnosti: 1924. Nález: kostrový hrob. Uložení: ztraceno. Literatura: *Ulrychová 2001, 108–109*.

c) Lokalita: jižně od hřbitova. Okolnosti: sběr 23.9.1999. Nález: sídliště, keramika. Uložení: M Jičín, č. 250/99. Literatura: *Ulrychová 2001, 109*.

d) Lokalita: „Na ostrově“ západně u čp. 36. Okolnosti: sběr 19.8.2000. Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 19/2000. Literatura: *Ulrychová 2001, 109*.

e) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 1340, 1341, 2998. Literatura: *Ulrychová 2001, 109*. Poznámka: zaniklá ves Blížkov.

Velešice

a) Lokalita: náves a severně u kostela. Okolnosti: sběr 30.3.1999. Nález: sídliště, keramika. Uložení: M Jičín, č.

4288–4293, č. 38/99, 6/2001. Literatura: *Ulrychová 2001*, 116–117.

b) Lokalita: Panský les, ppč. 69. Okolnosti: před 1936. Nález: mohylové pohřebiště. Uložení: M Nový Bydžov, č. 3418. Literatura: *Ulrychová 2001*, 117.

c) Lokalita: st. p.č. 5 severně u RD čp. 23. Okolnosti: sběr na ploše budoucí stavby 22.9.1999. Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 247/99. Literatura: *Ulrychová 2001*, 117.

Vršce

a) Lokalita: Podháj, Velká mohyla, U louky, Zadní kaluž. Okolnosti: 18.– 22.5.1948, záchranný výzkum M. Šolleho. Nález: mohylové pohřebiště – 4 polohy, keramika. Uložení: ArÚ Praha. Literatura: *Ulrychová 2001*, 119–120.

b) Lokalita: pole jižně od kravína. Okolnosti: sběr 7.6.1990. Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 91/94. Literatura: *Ulrychová 2001*, 120.

c) Lokalita: zahrada domu čp. 88, ppč. 72/2. Okolnosti: ověření staršího nálezu, sběr 1.11.2000. Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 29/2000. Literatura: *Ulrychová 2001*, 120.

Vysoké Veselí

a) Lokalita: Zádušní les, ppč. 452/2. Okolnosti: před 1936. Nález: mohylové pohřebiště. Literatura: *Ulrychová 2001*, 121.

b) Lokalita: návrší s kostelem a zámkem. Okolnosti: sběr 4.3.1999. Nález: keramika. Uložení: M Jičín, č. 10/99, 11/99. Literatura: *Ulrychová 2001*, 121.

Žeretice

a) Lokalita: vjezd do areálu zemědělského družstva naproti domu čp. 18. Okolnosti: záchranná akce Z. Drenka 1964. Nález: kostrový hrob, keramika, ŠI, bronzové záušnice. Uložení: M Jičín, č. 716–720, 988–989. Literatura: *Ulrychová 2001*, 122.

b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: bronzová záušnice. Uložení: M Jičín, č. 332. Literatura: *Ulrychová 2001*, 122.

Židovice

Lokalita: les „Kostřice“. Okolnosti: ? Nález: mohylové pohřebiště. Uložení: ? Literatura: *Ulrychová 2001*, 123.

Žitětín

Lokalita: při trati železnice. Okolnosti: 1881 při stavbě dráhy a mlýna Žitětínek. Nález: kostrové hroby, nákrční kruh, skleněné korále. Uložení: NM Praha, č. 55082. Literatura: *Ulrychová 2001*, 123. Poznámka: nálezy jsou součástí pohřebiště Bartoušov.

Žlunice

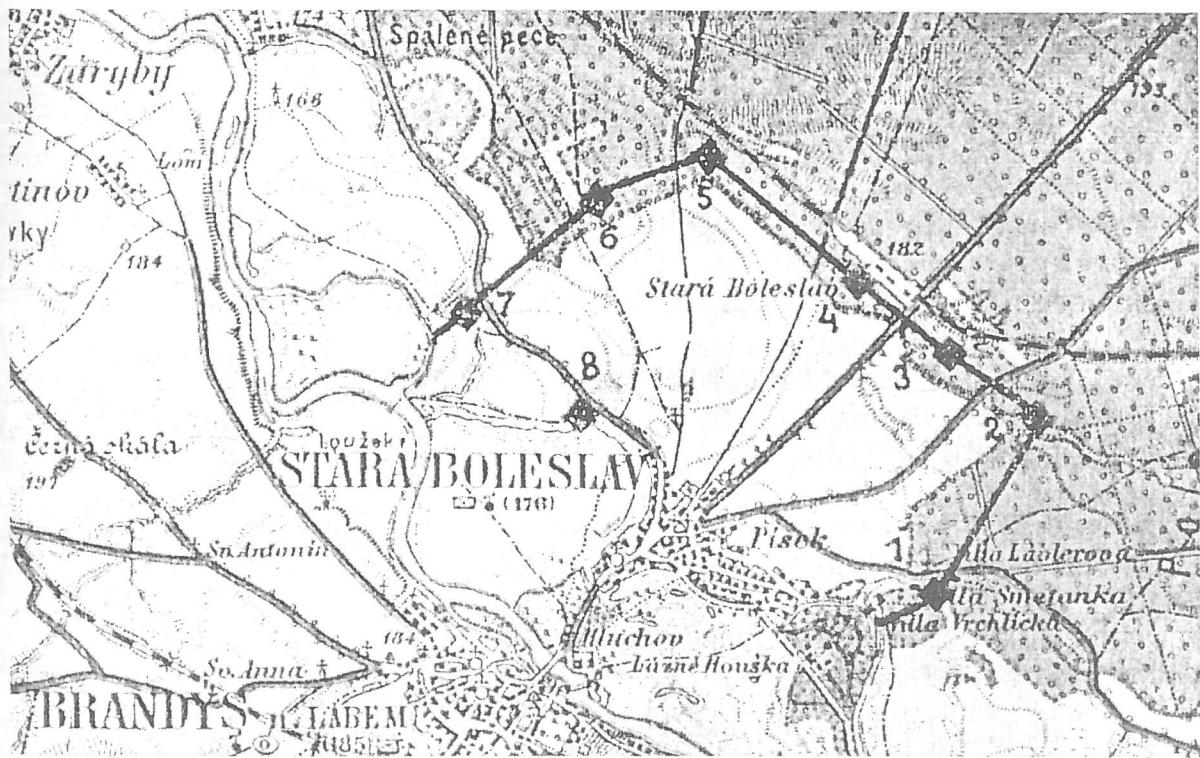
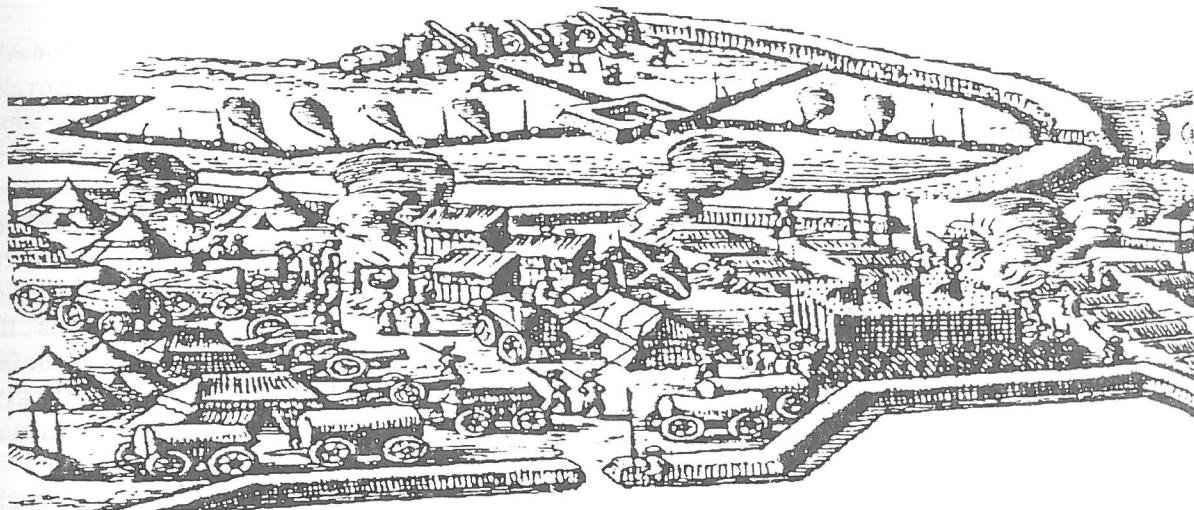
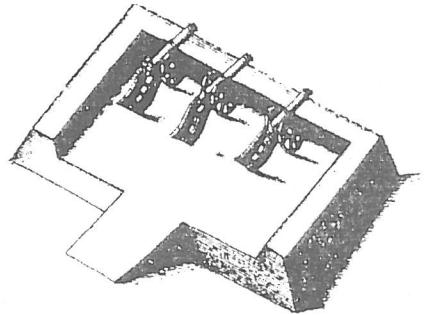
a) Lokalita: u vjezdu do hospodářského dvora, jižní část obce. Okolnosti: ? Nález: keramika. Uložení: M Nový Bydžov (1996 nezjištěna). Literatura: *Ulrychová 2001*, 123.

b) Lokalita: ? Okolnosti: ? Nález: keramika, bronzové záušnice. Uložení: M Nový Bydžov, č. 2551, 1252A–D, 1142, 1193/3, 1207/1, 1252E (část nálezů v roce 1998 nezjištěna). Literatura: *Ulrychová 2001*, 123.

Mladší období

Ve vojenství mladších období bylo příležitostně stavěno polní opevnění. Využívání pravěkých fortifikací i jejich úpravy válčícími stranami jsou známé z řady míst. Pro husitské období vybíráme jako příklad okamžitého využití (ve stavu nouze) hradišť Vladař, Hrazany a Klučov. Vždy bylo využito již postaveného opevnění, které bylo krátkodobě a narychlo doplněno lehkým opevněním v kombinaci s vozovou hradbou. Bránící se husitské houfce byly malé, obdobně jako jednotky obléhatelů. Malá skupina husitů, která po bitvě u Hořic pronikla do blízkosti hradišť, verbovala po okolí a vypálila tvrz v Kozojedech, by jen stěží prováděla rozsáhlé zemní práce na rozšíření a sjednocení hradišť. Jejich vojenský tábor lze spojovat s pozůstatky lehkého opevnění severovýchodně od hradišť (*Tab. I*).

Poněkud jiná situace panovala v období třicetileté války. Jak dokazuje celá řada rytin ze všech možných bojišť třicetileté války (většinou jde o díla Matouše Meriana; *Klučina 2000*), bylo budování velmi rozsáhlého komplexu polního ležení zcela běžnou, dobře organizovanou a rutinní prací, kterou bravurně ovládaly a organizovaly specializované jednotky všech válčících stran. Na vlastní výstavbě polních opevnění se vedle sapérů podílel pomocný personál a další doprovod bojujících jednotek. Dodávat materiál, podílet se na výstavbě, stejně jako pečovat o výživu vojska muselo i obyvatelstvo širokého okolí (*Zuman 1931*). Převážně pro potřeby švédských vojevůdců vznikala na našem území řada polních opevnění. Některá z nich jsou připojena k areálům hradišť, jejichž prostor bývá také využit, přebudován a doplněn řadou dalších staveb. Ve stručných charakteristikách některých opevnění spadajících do tohoto období používáme hesla vojenské terminologie (*Kupka 2001*).

Obr. 11. Nahoře: různé formy polního opevnění používaného za třicetileté války. V medailónu uprostřed Johan Gustavson Banér (Klučina 2000). Dole: Banérovo opevnění u Staré Boleslavi 1639–1640 (Zuman 1931).

Obr. 12. Nahoře: švédské opevnění navazující na úbočí hradiště Vladar (1. vojenské mapování, sekce 103).
Dole: výřez ze současné mapy ZM 1:10 000 zachycující jen část dodnes velmi dobré patrných opevnění a příkopů.

POLNÍ OPEVNĚNÍ

Příležitostné a dočasné zajištění určitého prostoru s využitím zejména přírodních materiálů (zemina, dřevo, kámen atp.), prováděné až v průběhu bojových operací zejména k podpoře činnosti polního vojska.

REDUTA

Uzavřený prvek polního opevnění o půdorysu čtverce či obdélníka, sloužící jako dělostřelecké nebo pěchotní postavení.

BATERIE

Stanoviště několika dělostřeleckých zbraní pod společným velením (taktická jednotka).

REDAN

Prvek především polního opevnění, jehož půdorys vycházel z rovnoramenného trojúhelníka, u něhož byly obě odvěsnny opatřeny valy a neopevněná přepona mířila do týlu.

Třebel u Černošína (okr. Tachov)

Na rozsáhlém území, za jehož střed lze považovat Třebel, se mezi 8. srpnem až 5. zářím roku 1647 naproti sobě rozložila švédská (generál Wrangel) a císařská vojska (generálové Holzapfel, Montecuccoli a Jan z Verthu), která během necelého měsíce, kdy probíhala řada větších a menších potyček a šarvátek válčících stran, vystavěla polní ležení. Ve švédském základním táboře bylo vybudováno 8 km příkopů a valů, 6 předsunutých redut (20 x 20 m) a dvě dělostřelecké bašty (jeden z rozměrů je 30 m). Naproti tomu císařští opevnili základní tábor 9 kilometry příkopů a valů, 3 redutami, 3 baštami a rozsáhlým opevněním o rozměrech asi 500 x 500 m. Ještě před skončením třicetileté války (9. 2. 1648) nařídil císař Ferdinand III., aby okolní vrchnosti poskytly poddané k demolici hradu. Jenom z tepelského panství zde pracovalo 60 mužů po dobu 14 dní (*Bělohlávek 1985, 360–361*). K likvidaci prvků polního ležení došlo patrně vzápětí. Archeologické nedestruktivní a destruktivní výzkumy zde již řadu let provádí Dr. V. Matoušek, jemuž tímto autoři děkují za poskytnutí informací a souhlas s jejich publikováním.

Staré šance u Lázní Kynžvartu (okr. Karlovy Vary)

V létě 1647 obsadila švédská armáda pod Wrangelovým velením kynžvartské sedlo a také hrad. Zhruba 1 km východně od něho, na vrchu zvaném Valy, začali téměř okamžitě budovat velké pozemní opevnění. V srpnu je odtud vytlačili císařští, ale v říjnu téhož roku je Švédové dobyli zpět. Hrad Kynžvart tehdy vyhořel a již nebyl obnoven (*Bělohlávek 1985, 177–178*). Dodnes jsou v místě patrný zbytky násprů a příkopů.

Vladař u Žlutic (k.ú. Záhořice, okr. Karlovy Vary)

Podle terénního průzkumu se zdá, že vlastní pravěké opevnění, situované na výrazné stolové hoře (693 m n m), dominantě širokého okolí, bylo do opevnění stavěného generálem Banérem v roce 1639 (*Sklenář 1999, 143*) zapojeno jako již hotová pevnost a žádné úpravy jejího opevnění ani vnitřní plochy nebyly realizovány. Švédské polní opevnění bylo situováno na spočinek čedičové kupy položený zhruba o 130 m níže než areál pozdně halštatského až časně laténského hradiště. V současném terénu je patrné jako val jdoucí od svahu hradiště, stácející se severozápadně po úpatí až po výběžek tvořící výraznou výškovou dominantu. Obíhá část plošiny pod ním a vráci se zpět na svah Vladaře. Velmi dobře je průběh fortifikace zaznamenán na 1. vojenském mapování (*obr. 12*). Systém opevnění je budován jako dva až tři paralelně jdoucí příkopy vyhloubené do mírně se svažujícího terénu. Vytěžený materiál byl pravděpodobně použit na násyp valu za vnitřním příkopem. Za ním byl navršen další val. Opevněná plocha několikanásobně převyšuje prostor vlastního, zhruba 15 ha rozlehlého hradiště, obepínajícího vrchol, na němž se (délky vodnímu zdroji) po tři dny za vozovou hradbou úspěšně bránil a nakonec prorazil obležení roku 1421 Žižka (*Pekař 1992, 123; Sklenář 1993, 239; 1999, 143*).

Kokrdov u Rakovníka (okr. Rakovník)

Čtyřúhelníkové valy byly do archeologické literatury uvedeny T. Durdíkem (*Durdík 1976, 544–547*). Vnější rozměry udávané od vnější hrany příkopu jsou 51 x 49 m, dochovaná výška valu 0,75–1,5 m a celková plocha 2500 m². Okolo celého útvaru byl vyhlouben mělký příkop, pouze zhruba uprostřed severní strany je příkop i val přerušen. Plocha uvnitř opevnění je 800 m², což se ve spojení s keltskou „Vier-eckschanzí“ považuje za anomální (*Waldhauser 1997a, 18*). Z jedné pětiny byla zkoumána destrukčními metodami (*Waldhauser 1997a, 3*). Z plochy byly získány zlomky keramiky středověké a mladolátecké.

Východně od objektu byly nalezeny zlomky keramiky pravděpodobně z laténského sídliště (*Waldhauser 1997a*, obr. 1). V Durdíkových úvahách o stáří opevnění se objevuje varianta reduty z počátku třicetileté války. Dalším rozvíjením úvahy na toto téma, jako například o možnostech cílů palby, možnost reduty spíše zavrhuje; uvažoval ovšem patrně spíše o pěchotní redutě, nikoli o redutě dělostřelecké. Mohla by být spojována s přesunem stavovských vojsk pod Anhaltovým velením do okolí Rakovníka, kde chtěl spojeným císařským a Ligistickým vojskům zastoupit cestu na Prahu. Řada srážek proběhla mezi 30. říjnem až 4. listopadem 1620. Poněkud opomenuty zůstaly další události spojené s tímto prostorem v dalším průběhu třicetileté války. Roku 1631 byli z Rakovníka vytačeni Sasové. V okolí města a v jeho okolí byl v létě 1639 císařskými vojsky zastaven pokus o vpád Banérových vojsk do západních Čech. Poslední událostí třicetileté války bylo obsazení Rakovníka švédským generálem Königsmarkem 24. července 1648.

Výzkum, uskutečněný v roce 1977 pod vedením J. Waldhausera (*Waldhauser 1997a*), prokázal konstrukci a strukturu tělesa a zasáhl i část vnitřní plochy. Dokumentovaný tvar se příliš neliší od ideální rekonstrukce dělostřelecké reduty (obr. 10 C). Obdobný tvar je znám z výzkumu reduty č. 4 Banérova ležení u Staré Boleslavi (*Čermák-Irma 1931; Zuman 1931*). Podle vyobrazení různých táborů a polních opevnění se zdá, že vstup do redut byl většinou po náspu průchodem uprostřed valu (obr. 11). Podle K. Sklenáře (1999, 142) není pochyb o tom, že kokrdovská šance patří spolehlivě do třicetileté války. Severozápadně od výše uvedeného objektu jsou dodnes velmi dobře patrné zbytky dvou dělostřeleckých redanů (jeden s křídly o délce 16 m sevřenými pod úhlem 60°, druhý je pravoúhlý s křídly o délce 18 m), vzniklých roku 1620 (*Meduna 1990, 76*). Je jen s podivem, že oba archeologové sledující kokrdovskou šanci se o redanech nezmíní. Dělostřelecká reduta a dělostřelecké redany jsou patrně součástí rozsáhlého komplexu polního opevnění, které mohlo vzniknout jednorázově nebo v různých obdobích průběhu třicetileté války. Podle sdělení Dr. J. Fridricha, jemuž autoři děkují, se mohutná valová fortifikace nachází u letiště, jižně od Rakovníka.

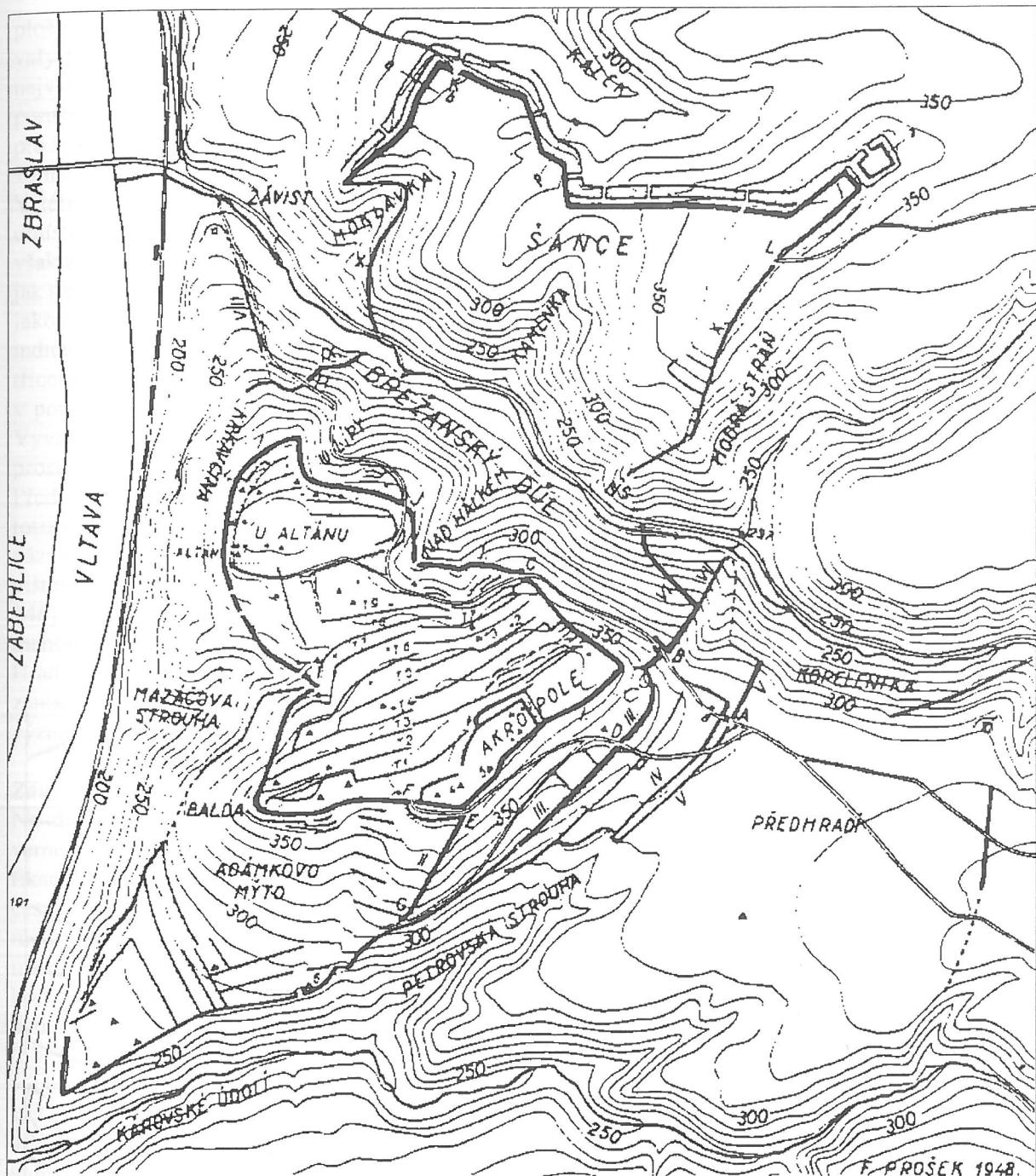
Stará Boleslav (okr. Praha – východ)

Jiným příkladem rozsáhlých zemních prací období třicetileté války jsou aktivity v prostoru Staré Boleslavi. 1. května 1639 město obsadil císařský generál Vavřinec z Hofkirchenu. Císařští koncem května z města ustoupili na levý břeh a 27. května 1639 bylo město obsazeno vojsky švédského generála Banéra (obr. 11). 2. června začínají Švédové kolem města budovat mohutné polní opevnění. Většina staveb v Boleslavi a v širším okolí byla zbořena a byl z nich získáván potřebný stavební materiál. Část se ho dovážela až z Čelákovic, které byly pro potřeby výstavby tábora rovněž pobořeny a dříví bylo do Boleslavi splaveno (*Zuman 1931, 8*). Do systému polního ležení je vkomponováno sedm čtvercových a obdélných redut, vzájemně propojených lehčí palisádovou fortifikací. Jedna reduta byla volně umístěna uvnitř ležení. Křídla opevnění se opírala o stará řečiště Labe a podmáčené bažinaté louky v jejich sousedství. Mezi jednotlivými redutami byly různě velké vzdálenosti. Celková délka palisádového opevnění a vložených redut činila téměř 6 km; vnitřní plocha mezi fortifikační linií a pravým břehem Labe přesahovala 12 km² (obr. 12). Největší vzdálenost mezi redutami dosahuje až 1300 m. Jedna z redut (reduta č. 4) byla zkoumána v roce 1931 (*Čermák-Irma 1931; 1933*). Ve vrcholové partií dosahovala reduta rozměrů 32 x 32 m, zachovaná výška z vnějšího příkopu byla 2 m, z vnitřní části pak 1 m.

Z prostoru Staré Boleslavi začala v průběhu června a července 1639 loupeživá válka ve východních Čechách. Švédové zajížděli do prostoru Turnova, Jičína, Nového Bydžova, Hradce Králové, Nového Města nad Metují a dále do jiných míst kraje. Na četných hradech měli své posádky (např. Kumburk, Veliš, Kost – *Pekař 1970; Šimek 1989*). Snaha o proniknutí za císařskými do západních Čech byla zastavena u Rakovníka (*Autorský kolektiv 1986, 99*). 20. ledna 1640 Švédové Boleslav opustili a dosud nezbořené stavby zapálili.

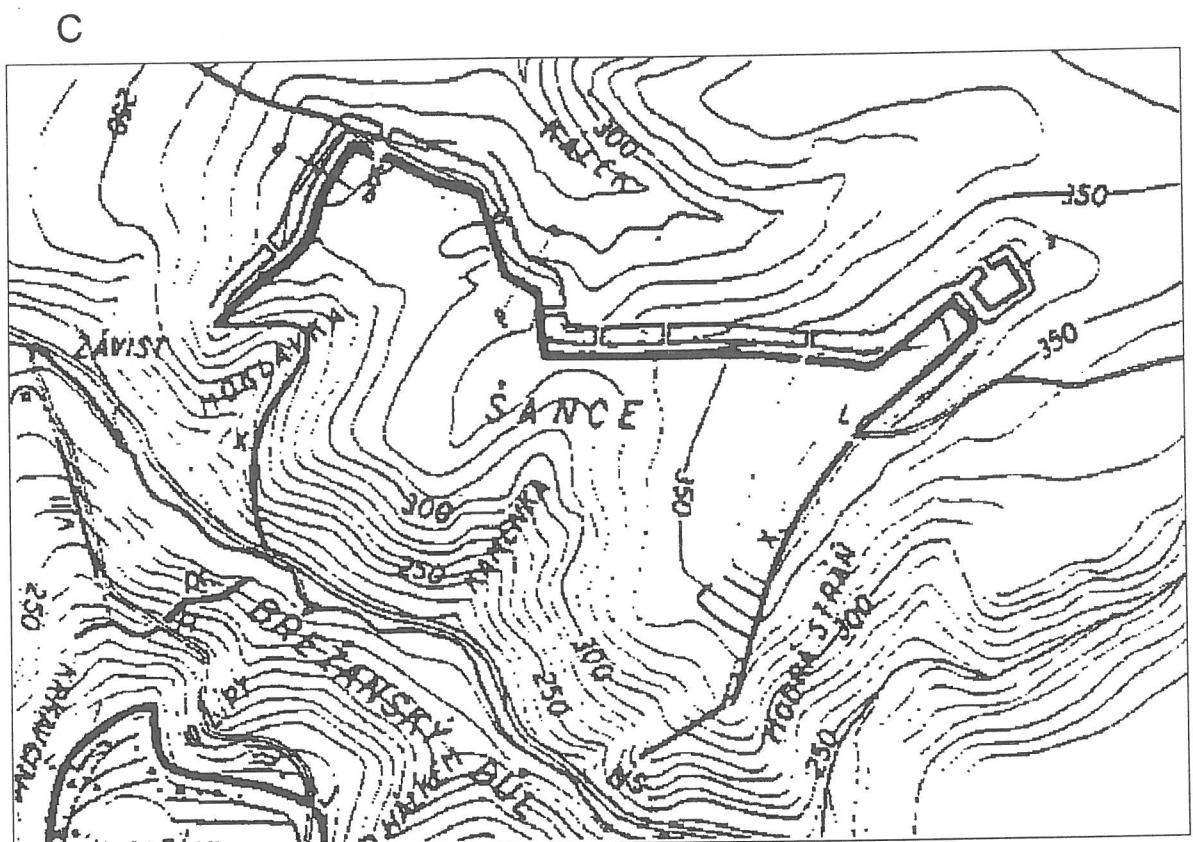
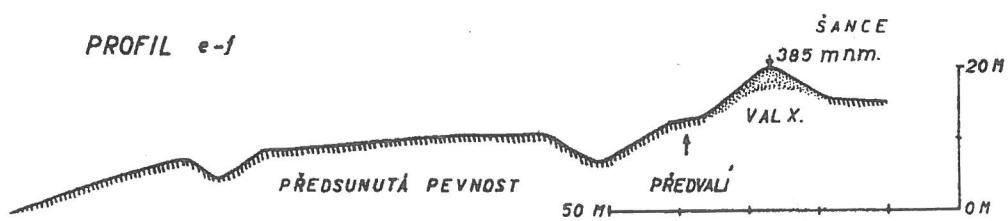
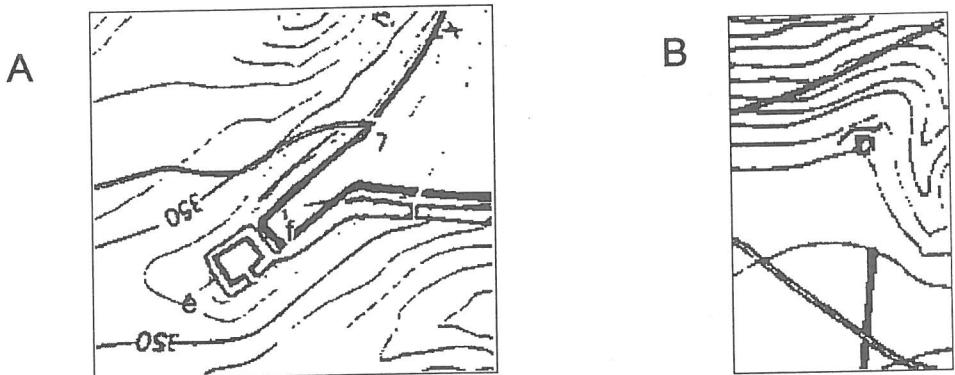
Závist – Šance (Praha 4)

Podle našeho mínění je fortifikačním prvkem z období třicetileté války také severní a severovýchodní část opevnění Šancí (obr. 13; 14). Detailní zaměření registruje před vlastní obvodovou fortifikací malý, obdélný až lichoběžníkovitý útvar o rozměrech 58 x 46 x 50 x 28 m. Ramena obvodového příkopu široká 10–12 m a hluboká až 4 m vybíhají na severozápadní straně zhruba uprostřed. Mezi nimi je ponechán původní až 7 m široký pás terénu, vytvářející přirozený vstup do vnitřní plochy (*Prošek 1947/1948, 51*). O útvaru bylo uvažováno jako o „Viereckschanzi“ (*Drda – Waldhauser – Čižmář 1971, 290–291*),

Obr. 13. Lhota, okr. Praha-západ a Točná, Praha 4. Soustava fortifikací na vrchu Hradiště a Šance, známá pod souborným názvem Závist (Prošek 1947/48).

přestože již dříve (Jansová 1968, 486–487) byly konstatovány jisté odlišnosti (strategická poloha a „most“ přes příkop) od objektů typu „Vierckschanzen“. Při popisu Šancí (Motyková – Drda – Rybová 1978, 145–146) je uváděno, že útvar připomíná pevnůstku, jakousi „redutu“ svého druhu, nesoucí atypické znaky „Vierckschanzen“ (obr. 14 A). V pozdějších pracích již tento objekt s pozdně laténskou fortifikací spojován nebývá (Motyková – Drda – Rybová 1982, 433 – plán 1). Proškův popis upozorňuje na některé další plošiny (Prošek 1947/1948, 51). Jedna z nich o rozměrech 23 x 8 m je patrná na severní straně vstupu zvaného „Hořejší vrata“, další dvě o rozměrech 18 x 12 a 26 x 17 jsou umístěny opět ve strategické poloze nad soutokem Břežanského a Točenského potoka, od nichž jde fortifikace, patrná jako terasa, na vrchol Nickerlové skály. Dalším, velmi nápadným útvarem je protáhlá, pravoúhlým opevněním vymezená

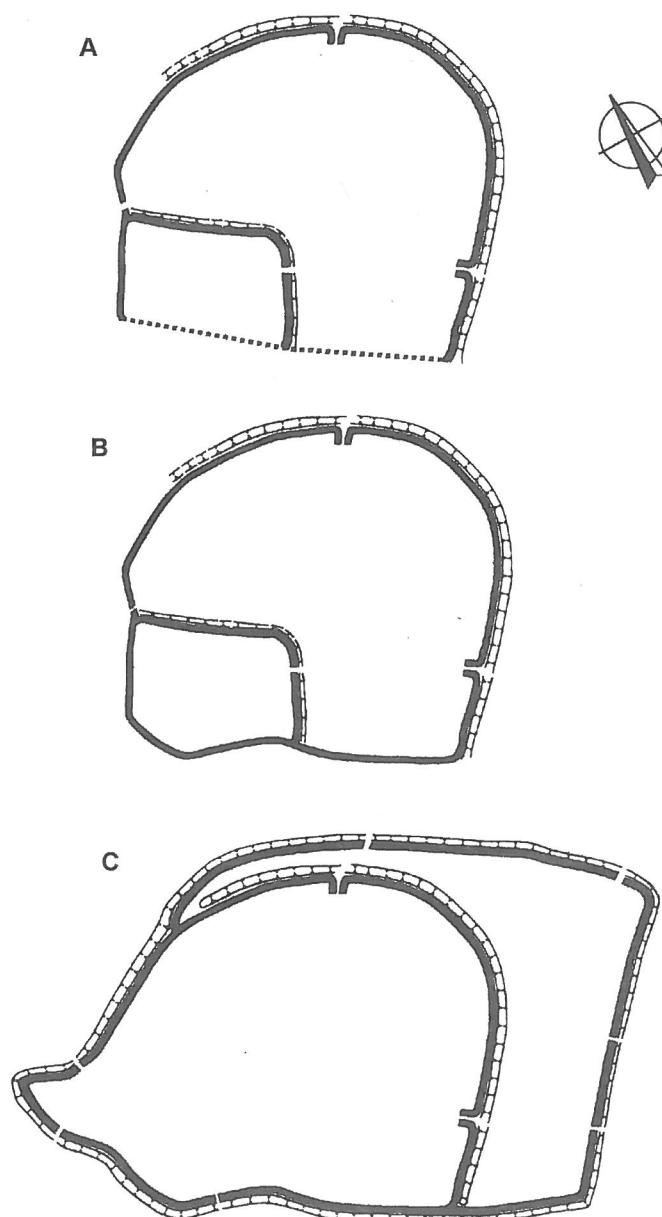
Obr. 14. Lhota, okr. Praha-západ a Točná, Praha 4. Detaily opevnění patrně přepracovaného nebo vybudovaného během třicetileté války. A – reduta a severovýchodní výběžek Šancí s podélným řezem; B – redan na výběžku nad Břežanským údolím a přilehlá plocha předhradí Hradiště; C – severní průběh příkopu a opevnění Šancí s charakteristickým geometrickým lomením (Prošek 1947/48).

plošina, oddělená na západě od ostatního povrchu plochy Šancí výrazným terénním stupněm. Obvodové valy jsou v této části z vnitřní strany nepříliš vysoké, z vnější strany jsou naopak nejmohutnějšími a nejvyššími z celého opevnění. Na rozdíl od ostatních partií je vnitřní plocha a fortifikace v této části silně porušena a vytváří dojem (Motyková – Drda – Rybová 1978, 146), že jde o pozůstatky opevňovacích prací pro krátkodobé ležení (obr. 14 A.). Celá fortifikace, vymezující areál známý jako Šance o celkové ploše 15 ha, je doložena pod tímto názvem již koncem 16. století (Motyková – Drda – Rybová 1978, 143–144). V této souvislosti bylo uvažováno o ležení krále Zikmunda, které mělo být před bitvou na Vítkově umístěno v prostoru Zbraslaví; domněnka byla ovšem odmítnuta (Žemlička 1986, 32–33). Skutečností však zůstává, že „mosty“ přes příkop před severní částí opevnění vznikly opětovným zasypáním příkopu, jak s použitím geofyzikálních metod prokázal A. Majer. Některé úseky opevnění jsou stejně impozantní jako fortifikace pod Vladarem či 1. a 2. linie opevnění Češova. Podle našeho názoru jsou zde i další indikce k vyslovení hypotézy, že celá severní fortifikační linie a příkop před ní byla upravována v průběhu třicetileté války. Domníváme se, že jednou z indicií je geometrické vedení fortifikace, často se lomící v poměrně krátkých úsecích (obr. 14 C).

Vyvstává otázka, zda je tento opevněný prostor vůbec pozdně laténskou stavbou. Předpoklad o pozdně laténském stáří je totiž opřený pouze o nepříliš přesvědčivé náznaky vzájemného propojení s Hradištěm (Motyková – Drda – Rybová 1978, 146). V této souvislosti musíme připomenout Proškův postřeh a úvahu: „obrana Hradiště byla možná i po pádu Šancí, avšak zánikem Hradiště ztrácely Šance jakýkoli význam“ (Prošek 1947/1948, 58).

Závist – Hradiště (okr. Praha-západ)

Na druhé straně Březanského údolí, severně od prostoru vymezeného vnější fortifikační linií pocházející patrně z období časného laténu, je na hraně nad údolím malá zhruba čtvercovitá plošina o rozměrech 16 x 15 m. Na severozápadním kraji se nalézá v pravém úhlu zalomený, dvoukřídlový do zadu otevřený valový násep (obr. 14 B). K němu je na severovýchodním nároží připojen krátký násep směřující k okraji svahu. Před ním je mělký až 4 m široký příkop. Zhruba 10 m před vnější hranou příkopu je málo znatelná obloukovitá plošina. O útvaru bývá uvažováno jako o odkopáním poškozené věžovité pevnůstce (Prošek 1947/48, 50). Podle ústního sdělení P. Meduny, kterému autoři děkují za pomoc, lze o takto dochovaném útvaru uvažovat jako o redanu (Meduna 1990, 77).

Obr. 15. Češov, okr. Jičín. A–B. Variantní pokus o rekonstrukci tvaru hradiště postaveného někdy v „hradištních úsecích“ pravěku až raného středověku. C – úpravy fortifikace a dostavba v průběhu třicetileté války (1639).

ZÁVĚR

Co se vlastně změnilo po zhruba 160 letech návštěv, studia, hodnocení významu hradišť a dalších nemovitých památek češovského komplexu? Zdá se, že vlastní bádání příliš nepokročilo. Patrně nejvíce změn k lepšímu doznala dokumentace. Další změnou je předpoklad existence hradišť z pozdní doby bronzové a pozdního halštatu. Nejednotnost panuje v názorech na mladolátkenské a pozdně laténské „oppidální“ období. Bývá přečeňován význam lokality v raném středověku. To vše na základě 300 kusů víceméně nestratifikované keramiky sesbírané v průběhu 110 let. Detailním povrchovým průzkumem a vyhodnocením dosavadních informací se podařilo rozlišit dvě stavební období. Starší fázi představuje (případně představují) zatím blíže neurčitelné (neurčitelná) hradiště z pravěku až raného středověku. Je z větší části schované pod obloukovým obvodovým opevněním 2. fortifikační linie. Mladší, dnes viditelné opevnění, pochází z období po 10. století. Vnější linie opevnění a dělostřelecké reduty v jeho blízkosti jsou dle našeho názoru pozůstatkem polního opevnění z období třicetileté války, kam datujeme také mladší úpravy opevnění 2. fortifikační linie. Mnozí badatelé byli našemu názoru velmi blízko. Máme na mysli Turkův poznatek o pravoúhlém opevnění a Filipův dojem opevněného tábora.

Spolu s J. Waldhauserem lze konstatovat, že o datování komplexu Češova rozhodne až dlouhodobý cílený výzkum (Waldhauser 1992, 553). Dosud chybí geofyzikální, pedologický a hydrologický nedestruktivní průzkum češovského komplexu jako takového. K využití se nabízí také další přírodovědné metody.

Příspěvek by měl dát podnět k soustředění pozornosti na několik klíčových míst v areálu. Jde především o vybrané prostory ve vnitřní ploše, za vnitřní destrukcí fortifikace a na fortifikacích samotných. Zvláštní pozornost by měla být věnována styčným plochám jednotlivých sekcí.

Souhrn dosavadních pozorování, poznatků a závěrů může být základem pro formulování postupů bádání a řešení otázek spojených s touto výjimečnou archeologickou lokalitou.

Prameny

I. vojenské mapování – sekce 77 (Češov), sekce 103 (Vladař) – Státní ústřední archiv Praha.

Literatura

Anonym 1885–1886: Památky archeologické 13, 45.

Autorský kolektiv 1986: Vojenské dějiny Československa, II. díl 1526–1918. Praha.

Bálek, M. – Unger, J. 1993: Vojenský tábor z dob husitských válek u Šumic (okr. Znojmo), Vlastivědný sborník moravský 45, 3–17.

Benková, I. – Čtverák, V. 1998: „Areál ve Svatém Janu pod Skalou“? (okr. Beroun), Archeologie ve středních Čechách 2, 115–141.

Bělohlávek, M. a kol. 1985: Hrady, zámky a tvrze v Čechách na Moravě a ve Slezsku (IV). Západní Čechy. Praha.

Böhm, J. 1932a: Běchary, okr. Jičín. Archiv NZ Archeologického ústavu Akademie věd České republiky (dále jen ARÚ AV ČR), č.j. 1956/32.

Böhm, J. 1932b: Češov, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1855/32.

Böhm, J. 1932c: Žeretice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1827/32.

Böhm, J. 1934: Slatiny, os. Slatinky, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1179/34.

Böhm, J. 1935: Slatiny, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1897/35, 1664/35.

Böhm, J. 1949: Kopidlno, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1977/49, 1979/49.

Čermák-Irma, J. 1931: Reduta č. 4 u nádraží ve Staré Boleslavi. Bastion generála Bannéra v Hluchově, Ročenka okresní jednoty musejní v Brandýse n. L. 1931, 34–37.

- Čermák-Irma, J. 1933: Památky z 30leté války, Naše Polabí 10, 41–44.
- Demek, J. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- Drda, P. – Waldhauser, J. – Čižmář, M. 1971: Oppida und Viereckschanzen, Archeologické rozhledy 23, 288–293.
- Durdík, T. 1976: Čtyřúhelníkové valy („Viereckschanze“) Kokrdov u Rakovníka, Archeologické rozhledy 28, 544–547.
- Filip, J. 1936/37: Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách. Praha.
- Filip, J. 1948: Pravěké Československo. Praha.
- Filip, J. 1956: Keltové ve střední Evropě. Praha.
- Hammerbauer, J. 1941: Slavhostice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1050/41, 1052/41.
- Hammerbauer, J. 1950: Slavhostice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 3073/50.
- Hrdý, R. – Jíra, A. 1921: Slavhostice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 58/21.
- Jansová, L. 1933: Slatiny, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 295/33.
- Jansová, L. 1968: Mšecké Žehrovice und die Frage der Viereckschanzen in Böhmen, Archeologické rozhledy 20, 470–489.
- Jenč, P. 1992: Češov, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 3811/92.
- Jenč, P. 1995: Češov, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1990/2, 60.
- Jíra, A. 1922: Slavhostice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 79/22.
- Justová, J. 1968: Nálezové zprávy Archeologického ústavu ČSAV 1955–1964. Praha.
- Kalferst, J.– Sigl, J.– Vokolek, V. 1990: Nové archeologické přírůstky KMVČ v Hradci Králové v r. 1989. Zpravodaj. Krajské muzeum východních Čech v Hradci Králové 17/1, 1–21.
- Kalferst, J.– Sigl, J. – Vokolek, V. 1994: Přírůstky archeologické sbírky muzea v Hradci Králové v roce 1993, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 20, 3–16.
- Klucina, P. 2000: Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1630. Praha.
- Knor, A. 1940: Jičíňves, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 368/40.
- Kočí, J. – Čechová, G. – Janáček, J. 1974: Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia IV. Praha.
- Koudelka J. 1908: V době předhistorické na Bydžovsku. In: 20 let muzea a práce muzejního spolku v Novém Bydžově. Nový Bydžov, 17–40.
- Krejčí, J. 1941: Češov, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1773/41.
- Kupka, V. a kol. 2001: Pevnosti a opevnění Čechách na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Kytlicová, O. 1970: Žeretice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 2770/70.
- Lutovský, M. 1997: Hroby knížat. Praha.
- Maloch, A. V. 1855: Slovo o předhistorických náspech v Čechách. Program gymnasia Jičínského.
- Martínek, A. 1930 : Slavhostice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 41/30.
- Martínek, A. 1930 –1932: Slatiny, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1018/30, 1106/30, 1304/30, 799/32.
- Meduna, P. 1990: Morphology of field Fortifications of the 17th–19th Centuries. A contribution to surface research, Studies in Postmedieval Archeology 1, 75–86.
- Motyková, K. 1984: Kolokvium „Keltové ve světle nových archeologických výzkumů v Československu“, Archeologické rozhledy 36, 91–92.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1982: Keltské hradiště Závist – dosavadní výzkum a jeho perspektivy, Památky archeologické 72, 432–454.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová 1987: Lhota, okr. Praha–západ, Výzkumy v Čechách 1984–1985.
- Moucha, V. 1996: Češov, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1016/96.
- Moucha, V. 1998: Češov, okr. Jičín. Výzkumy v Čechách 1996–1997.

- Niederle, L. 1921: Slavhostice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 481/21.
- Nohejlová-Prátová E. 1955: Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. Praha.
- Nováková, B. a kol. 1991: Zeměpisný lexikon ČSR. Obce a sídla. Praha.
- Palacký, F. 1845: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě.
- Pekař, J. 1992: Žižka a jeho doba. Praha.
- Pekař, J. 1970: Kniha o Kostí. Praha.
- Píč, J. L. 1905: Z archaeologického bádání r. 1904, Památky archeologické 21, 350.
- Píč, J. L. 1909: Starožitnosti země České III/1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Pleiner, R. – Rybová, A. (eds.) 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Profantová, N. 1999: Bronzové raně středověké nákončí z Češova, okr. Jičín, Archeologické rozhledy 51, 614–630.
- Prošek, F. 1947/48: Keltská pevnost Hradiště nad Závistí, Památky archeologické 43, 43–58.
- Sakař, V. 1960: Češov, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 3041/60 – zpracovaná zpráva J. Sokola.
- Sedláčková, H. 1976a: Pravěké hradiště u Oseka, o. Nymburk, Polabí 16, 111–115.
- Sedláčková, H. 1976b: Osek, okr. Nymburk. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1602/76, 2915/76.
- Sigl, J. 1972: Slovanské osídlení východních Čech. Nepublikovaná diplomová práce FF UK.
- Sigl, J. 1975: Češov, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1972, 30.
- Sigl, J. 1983: Češov, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 1204/83.
- Sigl, J. 1985: Češov, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1982–83, 24.
- Sigl, J. – Vokolek, V. 1979: Záchranné výzkumy a jiné akce v terénu provedené v roce 1978, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 6, 3–10.
- Sklenář, K. 1992: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Prehistorie a protohistorie. Praha.
- Sklenář, K. a kol. 1993: Archeologické památky. Čechy, Morava a Slezsko. Průvodce. Opava.
- Sklenář, K. 1999: Hromové klíny a hrnce trpaslíků. Praha.
- Slabina, M. 1984: Češov, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1980–81, 21.
- Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praha.
- Smolík, J. 1880: Archaeologický sbor Musea království českého, Památky archaeologické 10, 472.
- Staněk, J. 1974: Český ráj a Máčhův kraj. Praha.
- Šalda, F. a kol. 1960: Český ráj. Praha.
- Šalda, F. 1969: Vlastivěda Jičínska. Jičín.
- Šikýřová, L. – Ulrychová, E. 2001: Výpočet objemu fortifikace Češov, Archeologie ve středních Čechách 5.
- Šimek, T. a kol. 1989: Hrady, zámky a tvrze v Čechách na Moravě a ve Slezsku (VI). Východní Čechy. Praha.
- Šnajdr, L. 1881: Materiály ke kulturním dějinám lidí bydlivých v hoření poříčí Labe, Střepy z hradiště u Češova. Jičín.
- Šnajdr, L. 1891: Počátkové předhistorického místopisu. Pardubice.
- Šolle, M. 1984: Staroslovanské hradisko. Praha.
- Turek, R. 1952: Kmenová území v Čechách, Časopis Národního muzea, odd. věd společenských 121, 3–46.
- Turek, R. 1957: Mohyly českých Charvátů, Slavia Antiqua 5, 103–176.
- Ulrychová, E. 1997a: Letecká prospekce na Jičínsku 1993–1996, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 23, 36–44.
- Ulrychová, E. 1997b: Velešice, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1993–5.
- Ulrychová, E. 1998a: Češov, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1996–1997.
- Ulrychová, E. 1998b: Vysoké Veselí, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1996–1997.
- Ulrychová, E. 1998c: Cholenice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 6741/98.
- Ulrychová, E. 1999a: Slavhostice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 8357/99.

- Ulrychová, E. 1999b:* Velešice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 8362/99.
- Ulrychová, E. 2000a:* Bartoušov, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 9326/2000.
- Ulrychová, E. 2000b:* Cholenice, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1998.
- Ulrychová, E. 2000c:* Slavhostice, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 9340/2000.
- Ulrychová, E. 2000 d:* Češov, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1998.
- Ulrychová, E. 2001:* Raně středověká hradiště na Jičínsku a jejich zázemí. Nepublikovaná doktorská práce. Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK Praha.
- Vích, D. – Vokolek, V. 1997:* Nálezy získané do sbírek AO MVČ v letech 1996–97, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 23, 3–27.
- Vlček, V. a kol. 1984:* Zeměpisný lexikon ČSR. Vodní toky a nádrže. Praha.
- Vocel, J. E. 1865:* Keltické ohrady, Památky archeologické 6, 254–265.
- Vocel, J. E. 1867:* Zpráva ze schůze archeologického sboru musea kr. Českého konané 30. července 1867, Památky archeologické 7, 603.
- Vocel, J. E. 1868:* Pravěk země české. Praha.
- Vokolek, V. 1969:* Češov, okr. Jičín, Bulletin záchranného oddělení 6.
- Vokolek, V. 1992:* Sídliště z pozdní doby halštatské a hradištní v Češově, Archeologické rozhledy 44, 540–547.
- Vokolek, V. 1993:* Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1999a:* Pohřebiště lidu popelnicových polí v Ostroměři. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1999b:* Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.
- Waldhauser, J. 1970:* Problém tzv. Viereckschanzen (keltských čtyřúhelníkových valů) a nově zjištěné oppidum v severních Čechách, Archeologické rozhledy 22, 327–334.
- Waldhauser, J. 1971:* Archeologický výzkum v severních Čechách II. Liberec.
- Waldhauser, J. 1988:* Keltská pohřebiště na Jičínsku, Zpravodaj. Krajské muzeum východních Čech 15, 56–76.
- Waldhauser, J. 1992:* Problém identifikace keltských čtyřúhelníkových valů (Viereckschanzen) v Čechách, Archeologické rozhledy 44, 548–559.
- Waldhauser, J. 1996:* Laténské sběry dr. V. Mouchy na opevnění u Jičína, Pojizerský sborník 3, 91–93.
- Waldhauser, J. 1997a:* Kokrdov (k.ú. Rakovník) ve středních Čechách. Výzkum čtyřúhelníkovitých valů. Rakovník.
- Waldhauser, J. 1997b:* Češov, laténské osídlení lokality sui generis (v tisku).
- Waldhauser, J. 1998:* Češov, okr. Jičín. Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 7321/98.
- Waldhauser, J. 2000:* Češov, okr. Jičín, Výzkumy v Čechách 1998.
- Waldhauser, J. – Weber, V. 1973:* Češov, o. Jičín, Výzkumy v Čechách 1970, 21–22.
- Waldhauser, J. – Holodňák, P. – Salač, V. 1982:* Češov, o. Jičín, Výzkumy v Čechách 1978–1979. Praha.
- Waldhauser, J. – Weber, V. 1973:* Češov, o. Jičín, Výzkumy v Čechách 1970, 21–22.
- Zuman, F. 1931:* Švédský tábor ve Staré Boleslaví, Ročenka okresní jednoty musejní v Brandýse n. L. 1931, 5–17.
- Zpráva 1899:* Zpráva předsednictva musejního spolku v Jičíně 1899. Jičín.
- Zprávy 1941:* Zprávy památkové péče 5, 93.
- Žemlička, J. 1986:* Keltské oppidum na Závisti a jeho osudy v historické době, Folia historica Bohemica 10, 25–40.

V. Čtverák, E. Ulrychová: The Češov (Jičín district) complex – a phenomenon in Czech archaeology?
The complex of archaeological monuments comprises an enclosure, three or four areas with tumulus cemeteries and two (in the past three) earthworks. The enclosure has been known since the early 19th century, since which time it has attracted the attention of archaeologists in particular because of its outstandingly well-preserved defensive ramparts. Excavations to date have consisted only of a few small

trenches within the area, on the surface of the rampart or in its destruction debris. The finds known are predominantly surface finds. The spectrum of cultural representations is characteristic of Bohemian enclosures. Several dozen ceramic sherds date to the late Bronze Age, Hallstatt and La Tène periods, while over 200 ceramic sherds date to various phases of the Early Middle Ages. Finds come predominantly from the surface of the rampart earthworks; this fact led the authors to conclude that the present appearance of the perimeter fortifications originated in a period later than the Early Middle Ages. In this connection, the preserved characteristics of two rectangular earthworks, claimed by a number of archaeologists to be a Celtic Viereckschanze, were also investigated. According to accessible iconographic sources and several preserved elements, these structures were identified with the redoubt of a field encampment dating to the Thirty Years' War, probably built in 1639 by Swedish forces under the command of General Banér. It is likely that the first, outer defensive line abutting the earlier enclosure with a hooped perimeter fortification (the second fortification line) also dates to this period. The earlier fortification was used as the foundation for a new accumulation and the construction of a massive rampart. The whole fortification was in this period unified, and the area to the west with a spring appended to it. Material for constructing the defences was also obtained from within the area of the prehistoric and Early Medieval enclosure – thus, the ceramics collected for decades by those interested in the site reached the newly-created surface. One of the earliest fortification elements, which escaped replanting, is the inner enclosure (the third line of fortifications), surrounding a relatively small space. It is likely that the size and preservation of the ramparts is due precisely to their relatively late erection. The core of the second fortification line consists of a rampart several centuries old. Together with the redoubts, this thus forms a field encampment from the Thirty Years' War period, the construction of which considerably altered and changed the terrain. The redoubts were erected using material obtained from the southern side; access ramps were used in construction. The obtaining of earth probably led to the destruction of several dozen tumuli, the torsos of three groups of which survive to this day, while a fourth has been gradually ploughed out. Their dates are unknown.

The use of the terrain or the proximity of the prehistoric enclosure for the creation of an encampment, defensive lines, watch posts or other field fortification elements in the Thirty Years' War period is demonstrated in the use of areas below the Late Hallstatt/Early La Tène hillfort at Vladař in West Bohemia, and in part of the defences at Šance, formerly linked to the oppidum at Závist.

Vladimír Čtverák
Ústav archeologické památkové péče středních Čech
Nad Olšinami 3/448, 100 00 Praha 10

Eva Ulrychová
Okresní muzeum a galerie
Valdštejnovo nám 1, 506 01 Jičín